

TESAM V. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Ekonomik, Siyasal, Sosyal Boyutlarıyla **TÜRKİYE- AVRUPA İLİŞKİLERİ**

Tam Metin Bildiri Kitabı

**27-28-29 Kasım 2021
İstanbul**

kongre2020.tesam.org.tr

Institute of
European Studies

TESAM
V. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi
Ekonomik, Siyasal, Sosyal Boyutlarıyla
TÜRKİYE - AVRUPA İLİŞKİLERİ

TESAM
TESAM 5th International Congress of
Social Sciences
Turkey - Europe Relations with its Economic,
Political and Social Dimensions

27-28-29 Kasım 2021

İstanbul

TAM METİN BİLDİRİ KİTABI

TESAM YAYINLARI, 2021

TESAM Yayınları

V. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Ekonomik, Siyasal, Sosyal Boyutlarıyla TÜRKİYE - AVRUPA İLİŞKİLERİ Tam Metin Bildiri Kitabı

© TESAM (Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi), 2021
1. Baskı, Kasım 2021
ISBN: 978-605-71122-1-7

Her hakkı saklıdır. Bu çalışmanın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre **TESAM** (Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi)'in önceden iznini almaksızın elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir sistemle basılamaz, çoğaltılamaz ve bilgisayar ortamında tutulamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Bu çalışmada yer alan tüm yazıların etik, dil, bilim ve hukuki açıdan sorumluluğu yazarlarına aittir.

Sayfa Tasarımı: RMG Medya

Kapak Tasarımı: RMG Medya

Basım ve Cilt: Renkvizyon Matbaacılık

İletişim

Tel : +90 (0216) 461 00 47 | Fax : +90 (224) 252 86 40
Küçükbakkalköy Mah. Kayışdağı Cad. No:111 Bilgi Plaza
Ataşehir / İstanbul
www.tesam.org.tr | tesamiletisim@gmail.com

TESAM Yayın İletişim

tesamyayinlari@gmail.com | tesamiletisim@gmail.com

ONUR KURULU

M. İlyas BOZKURT, TESAM

Prof. Dr. Hasan KÖNİ, İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Alparslan CEYLAN, Kırgızistan Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz TOMAR, Kazakistan Ahmet Yesevi Üniversitesi

Prof. Dr. Özgür ÇENGEL, İstanbul Galata Üniversitesi

Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM, Uluslararası Balkan Üniversitesi

Prof. Dr. Fadıl HOCA, Uluslararası Vizyon Üniversitesi

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Veysel BOZKURT, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Dilek DEMİRBAŞ, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Sema AY, Uludağ Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Turgay MÜNYAS, İstanbul Okan Üniversitesi

Yıldırım DENİZ, TESAM

Muhammet AYDOĞAN, TESAM

SEKRETARYA

Barış EŞMELİ, TESAM

Zafer Furkan ARSLAN, TESAM

BİLİM KURULU

Abdülmecit NUREDİN, Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Ahmet ÖZKİRAZ, Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Ahmet YAZICI, Bursa Teknik Üniversitesi

Arzu AL, Marmara Üniversitesi

Aslı EGE, Marmara Üniversitesi

Atasay ÖZDEMİR, Milli Savunma Üniversitesi

Ausra REPECKIENE, Kaunas University of Technology

Aybeyan SELİM, Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Ayşe Nur MORKOÇ, Trakya Üniversitesi

Bejtullah DEMİRİ, Uluslararası Balkan Üniversitesi

Bekir PARLAK, Bursa Uludağ Üniversitesi

Burak Hamza ERYİĞİT, Marmara Üniversitesi

Bülent DERViŞ, Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Cecilia RABONTU, University of Constantin Brancusi of Tgjiu

Çisem BEKTUR, Sakarya Üniversitesi

Cüneyt ÖZŞAHİN, Necmettin Erbakan Üniversitesi

Ebulfeyz Süleymanlı, Üsküdar Üniversitesi

Emina KARO, Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Ferhat PİRİNÇÇİ, Uludağ Üniversitesi
Fırat PURTAŞ, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Geydarova Gulchin ANSEROVNA, Kızılıorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi
Gültekin YILDIZ, Milli Savunma Üniversitesi
H. Burç AKA, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Hamza ATEŞ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Hasan OKTAY, Uluslararası Vizyon Üniversitesi
Hayati TÜFEKÇİOĞLU, İstanbul Üniversitesi
Haydar ÇAKMAK, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Hilal Yıldırım KESER, Bursa Teknik Üniversitesi
Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İlhami DURMUŞ, Gazi Üniversitesi
İlsur NAFİKOV, Kazan Federal Üniversitesi
İlyas TOPSAKAL, İstanbul Üniversitesi
İpek Beyza ALTIPARMAK, Bursa Teknik Üniversitesi
Kadir CANATAN, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Kalina SOTİROSKA, Uluslararası Vizyon Üniversitesi
Kerim HACIZADE, Erdebil Üniversitesi
Kire SHARLAMANOV, Uluslararası Balkan Üniversitesi
Kutluk Kağan SÜMER, İstanbul Üniversitesi
Levent Ersin ORALLI, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Lyudmila ŞERSTOVA, Tomsk Devlet Üniversitesi
Mayrambek OROZOBAYEV, Ardahan Üniversitesi
Mehmet ERYILMAZ, Uludağ Üniversitesi
Mehmet Seyfettin EROL, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Mehmet YÜCE, Uludağ Üniversitesi
Mensur NUREDİN, Uluslararası Vizyon Üniversitesi
Meral BALCI, Marmara Üniversitesi
Metin ÖZDEMİR, Uludağ Üniversitesi
Mevlud in İBİŞ, Uluslararası Balkan Üniversitesi
Murat ŞENTÜRK, İstanbul Üniversitesi
Mustafa YILDIRIM, Dokuz Eylül Üniversitesi
Müşfika Nazan ARSLANEL, Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Nina PETROVİCİ, Ardahan Üniversitesi
Nuri KORKMAZ, Bursa Teknik Üniversitesi
Nurgül Moldalievna OROZOBAYEV, Ardahan Üniversitesi
Oktay TANRISEVER, Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Ozan BAŞKOL, Uludağ Üniversitesi
Önder KUTLU, Necmettin Erbakan Üniversitesi
R. Kutay KARACA, İstanbul Aydın Üniversitesi
Rinat NABİEV, Kazan Federal Üniversitesi
Rüveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN, Marmara Üniversitesi
Sefer AŞUROV, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Sema AY, Uludağ Üniversitesi
Shener BILALLI, Uluslararası Balkan Üniversitesi

Tamilla ALIYEVA, Ardahan Üniversitesi
Tayyar ARI, Uludağ Üniversitesi
Tuncay ÖĞÜN, Muğla Üniversitesi
Turgay MÜNYAS, İstanbul Okan Üniversitesi
Veli BAHŞALİYEV, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Veysel BOZKURT, İstanbul Üniversitesi
Veyis GÜNGÖR, Hollanda Türkevi Araştırmalar Merkezi
Wioletta WEREDA, Military University of Technology in Warsaw
Yavuz GÜNAŞDI, Atatürk Üniversitesi
Yevgeniya KUZMİNA, Novosibirsk Bilimler Akademisi
Zoran FİLİPOVSKI, Uluslararası Vizyon Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

1. TÜRKİYE'NİN BALKAN ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME.....1
2. ALMANYA VE TÜRKİYE'DE POLİTİK EĞİTİM VE GERHARD KESSLER..... 23
3. TÜRKİYE-AB TARIM İLİŞKİLERİ (TARİHÇE VE BEKLENTİLER).. 45

Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle İlişkileri Üzerinde Bir Değerlendirme

Mehmet YÜCE¹

Öz

Balkanlar, hem coğrafi açıdan hem de tarihi, sosyal ve kültürel açıdan Türkiye ile sıkı bağları bulunan, jeopolitik ve jeostratejik açıdan da bölgesel siyasetin belirlenmesinde yapıtaş özelliği taşıyan farklı kültür, din ve etnisiteye sahip kendine özgü bir yapısı bulunan bir bölgedir. Balkanlardaki bu yapı ve istikrarsızlık doğal olarak Türkiye'yi de etkilemektedir. Zira Balkanlardaki barış ve istikrar ortamında kazançlı çıkacak ülkelerin başında Türkiye yer alacağı gibi bu ortamın bozulmasından da en zararlı çıkan ülke yine Türkiye olacaktır. Bu nedenle Balkanlarla ilişkilenen bölgesel ve küresel politikalar bir bölge ülkesi sıfatıyla Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmiş özellikle Türkiye'nin dış politikadaki aktifliğini artırmasına bağlı olarak Türkiye Balkanlara yönelik izleyen politikalarda taraf olmaya başlamıştır. Böylece Türkiye bir taraftan Balkan ülkeleriyle stratejik ortaklık kurarken diğer taraftan da bölgedeki istikrarın sağlanması için özel çaba göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Bölgesel sahiplenme, kapsayıcılık, ortak çıkar alanları

¹ Prof. Dr., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Dekanı, Bursa Uludağ Üniversitesi Öğretim Üyesi, e-mail: mehmetyuc@gmail.com

A Review: Turkey's Relations With The Balkan Countries

Abstract

The Balkans is a unique region, having close ties with Turkey in terms of geographical, historical, social and cultural aspects, with a different culture, religion and ethnicity which are the key elements in determining regional politics with regards to geopolitical and geostrategic perspectives. This structure and instability in the Balkans naturally affects Turkey as well. The reason is that on the one hand Turkey will be one of the most profitable countries in the environment of peace and stability in the Balkans but on the other hand the most harmful from the deterioration of this environment will again be Turkey. For this reason, the regional and global policies pursued with the Balkans have directly concerned Turkey as a regional country, especially due to Turkey's increasing activity in foreign policy, Turkey has started to take sides in the following policies for the Balkans. In this regard, Turkey has placed great importance on its bilateral relations with the Balkan countries and has taken care to maintain good relations with all the countries of the region. Thus, Turkey is not only making special efforts to ensure stability in the region but also establishing strategic partnerships with the Balkan countries.

Keywords: Balkans, regional ownership, inclusiveness, common areas of interest

Giriş

Türkiye ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir köprü konumunda olan Balkanlar, hem coğrafi konum hem de sosyo-ekonomik ve jeo-politik yapısı itibarıyla nevi şahsına münhasır olan bir bölgedir. Balkanlar hem coğrafi açıdan hem de tarihi, sosyal ve kültürel açıdan Türkiye ile sıkı bağları bulunan, jeopolitik ve jeostratejik açıdan da bölgesel siyasetin belirlenmesinde yapıtaş özelliği taşıyan farklı kültür, din ve etnisiteye sahip bir bölgedir. Bu nedenle Balkanlar, coğrafi, siyasi ve ekonomik açıdan olduğu kadar, tarihi, etnik yapısı, kültürel ve insani bağlar bakımından da Türkiye için ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Coğrafi olarak Türkiye'nin Avrupa kıtasına uzantısını teşkil eden Balkanlar, tarih boyunca siyasî ve stratejik özelliği nedeniyle Avrupa büyük devletlerinin çıkar çatışmalarına sahne olmuştur. Bu nedendir ki, bölgede istikrarsızlık hâkim olmuş, etnik ve dinî temelli olarak parçalanmıştır. Dolayısıyla Balkanlar denilince ilk akla gelen şey istikrarsızlık olmuştur.

Balkanlardaki bu yapı ve istikrarsızlık öncelikle Türkiye'yi de etkilemektedir. Zira Balkanlardaki barış ve istikrar ortamında kazançlı çıkacak ülkelerin başında Türkiye yer alacağı gibi istikrarın bozulmasından da en zararlı çıkan ülke yine Türkiye olacaktır. Tüm diğer faktörler bir tarafa bırakılırsa Türkiye Balkan ülkeleriyle azınlık, soydaş ve akraba topluluklar dolayısıyla güçlü bir ilişki içinde bulunduğu gibi, Türkiye'de Balkan kökenli farklı etnisiteye sahip önemli sayılabilecek bir nüfusun yaşaması Balkanlar'da ortaya çıkan bunalımlar Türkiye'yi yakından etkilemesini sağlayacaktır. Bu nedenle Balkanlarla ilgili izlenen bölgesel ve küresel politikalar bir bölge ülkesi sıfatıyla Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmektedir. Özellikle Türkiye'nin dış politikadaki aktifliğini artırmasına bağlı olarak Türkiye Balkanlara yönelik izleyen politikalarda taraf olmaya başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye, Balkan ülkeleri ile ikili ilişkilerine büyük önem vermiş ve bölge ülkelerinin tümüyle iyi ilişkiler sürdürmeye özen göstermiştir. Türkiye Balkan ülkeleriyle ilişkilerinde bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama ilkeleri ön plana çıkarmıştır. Böylece Türkiye bir taraftan Balkan ülkeleriyle stratejik ortaklık kurarken diğer taraftan da bölgedeki istikrarın sağlanması için özel çaba göstermektedir. Bölge ülkeleri arasında "ortak çıkar alanları" yaratılarak mevcut işbirliğinin hızlandırılması ve kapsamlı bir bölgesel entegrasyon sağlanması Türkiye'nin hedeflerinin başında

gelmektedir.

Bu tebliğde sosyo-ekonomik açıdan Türkiye-Balkan ilişkisi genel hatlarıyla ele alınacaktır. Bu kapsamda öncelikle Türkiye-Balkan siyasi ilişkisi ele alınacak ardında bu ilişkilerin ekonomik ilişkilere yansımaları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Türkiye'nin Balkanlara İlişkin Dış Politikası

1.1.1. Türkiye'nin Balkan Politikasının Sosyo-Tarihsel Alt Yapısı

Türk dış politikasında öncelikli konumda yer alan Balkanlar, uluslararası ilişkilerde kendine özgü bir yapı arz etmektedir. Uluslararası ilişkiler literatüründe “Balkan” ya da “Balkanlaş(tır)ma” kavramları, istikrarsızlık kavramıyla özdeş olarak ele alınmakta, çatışma ve istikrarsızlık gibi benzer özellikleri bünyesinde bulunduran ya da bulundurma potansiyeline sahip dünyanın bazı bölgeleri tanımlamak amacıyla olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Mesela Avrupa’da “Balkanlar” (Balkans) kelimesi etnik çatışmalara ve bölgesel büyük güç rekabetine vurgu yapmak maksadıyla kullanılmaktadır¹.

“Balkan” kelimesi genellikle “dağlık yer”, “sarp ve ormanlık sıra dağlar” gibi etimolojik köken ve farklı anlamlara sahip olmakla birlikte, Türkçe iki kelimenin, yani “bal” ve “kan” kelimelerinin bir birleşmesinde teşekkül etmektedir. Bu anlam Balkanların heterojen özelliği dolayısıyla zaman zaman “bal-dünyası” ve zaman zaman da “kan-dünyasına” dönüşebildiğini ifade etmesi açısından ilginçtir. Çünkü farklılıkların; bir arada ve diğerini kabullenip saygı göstererek yaşaması sonrasında –coğrafi açıdan da çok güzel olan– bu bölgeyi bir cennete (bal) çevirmek mümkündür. Aksi halde birinin diğerleri üzerinde baskın olma arzu ve çabası sonrasında her an bir cehenneme (kan) dönüşebilmektedir. Zira yakın ve uzak tarih bunun çok sayıda örneklerini bünyesinde bulundurmaktadır².

Balkanların yapısını en iyi değerlendirme potansiyeline sahip ülke Türkiye’dir. Osmanlı Devletinin bakiyesi olan Türkiye, Balkanlarda uzun süren birlikte yaşamışlığı getirmiş olduğu ciddi tecrübelere

¹ Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, Çev: Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 175.

² Muharrem Gürkaynak, Türk Dış Politikasında Batı Balkanlar: Dostluk ve İşbirliği Dinamikleri Üzerine, Çerçeve Dergisi, Eylül, 2013,s.124.

sahiptir. Aslında Balkanların tarihinde de Osmanlı Devletinin ciddi izleri bulunmaktadır. Her şeyden önce Balkanlardaki farklı din, dil, ırk ve mezhebin varlığını çok iyi analiz eden Osmanlı Devleti bu coğrafyada birlikte yaşamının kültürünü oluşturmayı başarmıştır. O nedenle bu coğrafyada Osmanlı yönetim dönemi bir barış dönemi olarak tanımlamak gerekir. Zira Osmanlı heterojen yapıya sahip bu bölgede ayrılıkları noktaları değil aksine birlikte yaşama kültürüne dayalı bir yönetim sergilemiştir. Osmanlı'nın yönetim çatısı altında hiçbir millet, din ya da sınıfa imtiyaz tanınmamış, hiçbir grubun hakları çiğnenmemiş ve hiçbir millet baskı altına alınmıştır. Tüm milletler Osmanlı yönetimi ve yöneticileriyle birlikte yönetim mekanizmasında yer almıştır. Balkanlarda barış ve huzuru tesis eden bu uygulama Türkiye'nin Balkanlar politikasının temel saç ayaklarından biri olmuştur.

Balkanlardaki istikrar ve huzurun Türkiye ilgilendirmesinin ve Türk dış politikasında Balkanların özel bir önem taşımasının bir diğer nedeni ise bölgenin demografik yapısıdır. Balkanlar etnik açıdan da dünyanın hiçbir bölgesinde görülemeyecek derecede karmaşık bir etnik yapıya sahiptir. Büyük Bir Antropoloji Müzesi andıran Balkanlarda birçok ırk ve kültüre mensup toplumlar burada yaşamaktadır. Bu da doğal olarak çatışma potansiyeli bünyesinde taşıyan ve her an alevlenmeyi bekleyen bir yapı anlamına gelmektedir. Osmanlı döneminde Balkanların bu yapısı dikkate alınmış, etnik yapı ve dini temelli bir politika izlenmekten kaçınılmıştır. Osmanlı yeni fethettiği topraklarda izlemiş olduğu İstimalet **politikası** (hoşgörü, adalet, dini inançlara saygı) burada da titizlikle uygulamıştır. Bu politika günümüzde Türkiye'nin Balkanlar politikası yönünden de rehber olmaktadır. O nedenle Türkiye Balkanlara yönelik etnisite ve din temelli bir politika yerine kucaklayıcı ve dostluk temelli bir politika izlemektedir.

Ayrıca Balkanlarda bulunan Türk ve Müslüman nüfus ile Balkan kökenli olup Türkiye'ye göçen nüfusun varlığı Türk Balkanlar politikasının önemli saç ayaklarından birini oluşturmaktadır. Osmanlı Devletinin uzun yönetim dönemi sonucunda gerek idareci olarak gerekse başka amaçlarla bölgeye çok sayıda Türk nüfus göç etmiştir. Bununla birlikte Orta Asya'dan nüfus göçleri döneminde de bölgeye önemli sayıda Türk nüfusu göç etmiştir. Aslında Balkanlarda İskit'lerden bu yana farklı Türk boylarının bölgeye yerleşmiştir. O nedenle günümüzde Balkanlarda önemli bir Türk

nüfusu bulunmaktadır. Bununla Balkanlarda birlikte yine uzun yıllar birlikte yaşamının oluşturduğu etkileşim ile başta Arnavut ve Boşnaklar olmak üzere Müslümanlaşmış ve kültürel olarak da Türklerle bütünleşmiş bir Müslüman nüfus bulunmaktadır. Bu yapı dikkate alındığında Balkanlarda çok önemli sayıda Türk-Müslüman nüfus bulunmaktadır.

Diğer taraftan Balkan Savaşları ile başlayan süreç ve sonrasında Türklerin yanında Türk olmayan diğer Osmanlı tebaasından çok sayıda Müslüman ahali de Türkiye'ye göç etmiştir. Hali hazırda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan çok sayıda Arnavut, Boşnak, Pomak, Torbeş (Müslüman Makedon) asıllı Müslüman bulunmaktadır. Bunlarla birlikte Türkiye'ye eğitim almak ve çalışmak üzere gelmiş bulunan çok sayıda Balkan ülkeleri vatandaşı insanlar bulunmaktadır. Turizm ya da günü birlik alışveriş yapmak üzere Balkanlardan Türkiye'de akın akın insanlar gelmektedir. Balkanlarda da çok sayıda Türk iş insanları ve Türk menşeli firmalar faaliyet göstermektedir. Ayrıca Yunus Emre Enstitüsü ve TİKA gibi önemli kuruluşlar yanında sivil toplum kuruluşları bölgede etkin olarak faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla gerek resmi gerekse taraftan halklar arasında devam eden ilişkiler Türkiye için Balkanları stratejik bir anlam kazandırmaktadır.

Böylece Türkiye yumuşak güç enstrümanlarını daha etkin bir biçimde kullanarak bölgede görünürlüğünü artırmış, bu sayede Balkanlarda Türkiye algısı olumlu yönde gelişme göstermiştir. Bununla birlikte Balkanlarda azımsanmayacak bir kesim içerisinde Türkiye'ye yönelik şüphe ve ön yargılar devam ettiğini söylemek mümkündür. Bunların içinde Türkiye'ye tarihi ve kültürel sebeplerden dolayı nefret besleyen gruplar marjinal grupları etkisi azımsanmayacak durumdadır. Mesela Slavlar ve kısmen Arnavutların içerisindeki milliyetçi çevreler Osmanlı geçmişine bakışlarından dolayı Türkiye'ye karşı aşırı duyarlı bir tutum içine girebilmektedir. Ayrıca Balkanlardaki basın yayın kuruluşlarının ağırlıklı olarak Avrupa-ABD yönelimli ya da milliyetçi popülist çizgide yayın yapmaları ve buna karşın Türkiye ile ilgili çarpıtılmış haber ve görüşleri kamuoyuna servis etmeleri de Türkiye'nin imajını olumsuz yönde etkileyen faaliyet başında yer almaktadır³.

³ Ekinci, age, s. 19.

1.1.2. Türkiye'nin Balkan Politikasının Temel Eksenleri

Yukarıda da ifade edildiği üzere Türk dış politikaları içinde Balkanları ayrıcalıklı ve öncelikli bir yeri bulunmaktadır. Tarihi ve kültürel bağları bulunan Balkanlara özel önem veren Türkiye'nin Balkanlar politikası "**Bölgesel sahiplenme**" ve "**kapsayıcılık**" ilkeleri üzerinde kurulmuş olup, dört ana eksenini bulunmaktadır. Bunlar;

- Üst düzeyli siyasi diyalog,
 - Herkes için güvenlik,
 - Azami ekonomik bütünleşme,
 - Bölgedeki çok etnik kimlikli, çok kültürlü, çok dinli toplumsal yapıların muhafazası,
- şeklinde oluşmuştur⁴.

1.1.2.1. Üst Düzeyli Siyasi Diyalog ve İstikrar

Balkan ülkeleri halkları arasında tarihsel ve güçlü bağlar bulunan Türkiye, Balkan ülkeleri ile çok yönlü, yoğun ve üst düzey diplomatik ilişkiler içinde bulunmaktadır. Balkanlar'da ortaya çıkan bunalımlar ülkemizi yakından etkileyeceğini iyi bilen Türkiye, Balkanlar'da barış ve istikrarın korunması büyük özen göstermektedir. Bir bölge ülkesi sıfatıyla Türkiye, Balkan ülkeleri ile ikili ilişkilerine büyük önem atfetmekte ve bölge ülkelerinin tümü ile iyi ilişkiler sürdürmektedir. İkili ilişkilerde bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama ilkeleri önceleyen Türkiye, Balkan ülkeleriyle ilişkinlerini tarihi bağlar ve iyi komşuluk ilkeleri ışığında stratejik bir derinlik kazandırmak istemektedir.

Türkiye Balkanlarda istikrara büyük önem vermektedir. O nedenle Balkanlarda farklı bileşenleri olan denge esaslı bir politika izlemektedir. Bu kapsamda Türkiye, Balkan coğrafyasındaki faaliyetlerini, belirli bir grup ya da kesimin çıkarlarını öncelemek yerine etnik ya da dini ayırım gözetmeksizin bütün kesimleri içerecek bir perspektife ile yürütmektedir. Bu stratejinin yürümesi ise ancak üst düzey bir diyalog ile mümkündür. Bu kapsamda Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki siyasi ilişkiler, karşılıklı güven duygusu temelinde, üst düzey ve teknik ziyaretlerle, dostça

⁴ https://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa, , Erişim: 10.12.2021.

bir ortamda gelişmesini sürdürmektedir.

Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan ilişkilerinin gelişim seyrine paralel olarak karşılıklı ziyaretler de her seviyede yoğunlaşarak sürmekte ve işbirliği her alanda derinleşerek devam etmektedir. Balkan ülkeleriyle ortak hükümet toplantılarının düzenlenmesini öngören Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseylerinin tesis edilerek siyasi işbirliğinin derinleşmesi yanında Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliğinin de gelişmesi yönünden önemli adımlar atılmaktadır. Bu kapsamda Balkanlar'da önemli altyapı projeleri, Türk firmaları tarafından başarıyla gerçekleştirilmektedir.

Balkanları istikrarsızlaştıran etkenlerden biri de bölgeye yönelik bölgesel ve küresel güçler arasında yaşanan rekabettir. Balkanlar son yıllarda giderek Avrupa ve Rusya arasında bir rekabet alanı haline gelmektedir. Hatta son dönemlerde Çin'in son yıllarda giderek artan Balkan ilgisi de dikkat çekicidir. Rusya hem yumuşak hem de sert güç kullanarak zamanla Sırbistan ve Karadağ gibi ülkelerde güçlü bir etki yaratmıştır. "Kuşak ve Yol" projesini geliştiren Çin ise Avrupa pazarlarına ulaşmak adına yeni bir aktör olarak bölgedeki varlığını arttırmaya odaklanmaktadır⁵. Bu rekabet kırılğan bir yapıya sahip olan Balkanların sosyo-ekonomik yapısını daha da kırılğan hale getirerek bölgeyi istikrarsızlığa sürmektedir. Balkanlardaki istikrarsızlıklar ve krizler ise hem doğu komşusu Türkiye'nin hem de batı komşuları Avrupa'nın güvenliğini yakından etkilemektedir.

Çin, Balkanlar'daki rolünü artırma yolunda adımlar atmış olsa da jeopolitik rekabetin yoğunlaşması bölgedeki ilerleyişi bir noktada tıkamaktadır. Jeopolitik güç dengesinin doğuya doğru kayması bölgedeki devletleri Batı Avrupa ülkeleri ve ABD dışındaki aktörlerle gelişecek olan alternatif ortaklıklara yöneltmiştir. Aynı zamanda Balkan ülkeleriyle AB arasındaki tam üyelik müzakereleri bölgenin AB ile bağlantısını da korumaktadır. Diğer yandan, bölgede etkisini arttırmaya çalışan Çin ve Rusya gibi aktörlerle özellikle enerji ve altyapıya yönelik sorunların çözümüne ilişkin olarak yapılan iş birlikleri kaçınılmaz olmuştur. Çin'in Balkanlar'daki varlığının bir diğer unsuru da 5G ağının inşası olup; Kuzey Makedonya, Bosna Hersek, Sırbistan ve Kosova, 5G altyapısının Çin tarafından geliştirilmesini onaylarken, Sırbistan Çin menşeli

⁵ Emin Emin, "Balkan Raporu: Bölünme ve Birleşme Sarmalında Bir Coğrafya", İstanbul: İHH İnsamer, Şubat 2020, s. 3.

Huawei'yi ana ortakları olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla bu durum bölge ülkelerinin ABD ile işbirliğini sınırlayan bir alan olmaktadır. Bu çerçevede bölgedeki yabancı aktörler arasında meydana gelen rekabet sarmalı sonsuz bir döngüye girerek bölgeyi istikrarsızlaştıran ve tehlikeye sokan bir durum olarak karşımıza çıkma riski taşımaktadır⁶.

Bu rekabet içerisinde farklı yönelimlere sahip yerel aktörler için Türkiye tamamlayıcı ve kısmen dengeleyici bir bölgesel güç konumundadır. Balkanlarda muhafazakâr Slav-Ortodokslar geleneksel olarak kendilerini Rusya'ya yakın hissetmekte, NATO ve AB'ye ise en iyi ihtimalle temkinli bakmaktadır. Buna karşın hukukun üstünlüğü, demokrasi, hesap verilebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma gibi değer ve kavramları önceleyen bir kesim ise Batı yanlı bir eğilim göstermektedir. Bu kesim Rusya yayılmacılığına karşı bir güvenlik ve dayanışma arayışıyla **Avrupa-Atlantik kurumlarını** desteklemektedir. Türkiye bir taraftan Balkan ülkelerinin Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmesini desteklemekte diğer yandan AB ve Rusya gibi aktörlerinin Balkanlar üzerindeki nüfuzunun dengelenmesi amacıyla Bölgesel oluşumları (Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci GDAÜ) desteklemektedir. Türkiye'nin teşvikleriyle bölgede oluşturulacak iş birliği ve güvenlik mekanizmaları, Batı yayılmacılığı ve Slav-Ortodoks şovenizminden endişe eden geniş bir yelpazedeki çok sayıda çevre tarafından aynı anda kabul görebilmektedir. Bosna Hersek, Makedonya, Kosova, Arnavutluk ve Sırbistan'da yaşayan Müslümanlar arasında bu dengelemenin Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesi yoluyla yapılmasına yönelik düşünce yaygındır⁷. Bu açıdan bakıldığında Türkiye Balkanlarda bir denge ve istikrar unsuru olarak yer almaktadır.

Türkiye bölge ülkelerine, siyasi ilişkilerin dışında bölgede destek ve yardım da sağlamaktadır. Ekonomi, kültür, ortak tarihi miras, eğitim, askeri ve güvenlik gibi pek çok alanı kapsayan bu yardımlar ilgili devlet kurumlarımız tarafından ikili anlaşmalar çerçevesinde ve dayanışma ruhu içerisinde gerçekleştirilmektedir. Bu yardımları yaparken de din, dil ve ırk ayırımı yapmamakta ve tüm bölgenin ihtiyacını dikkate alarak hareket etmektedir. Türkiye'nin bu

⁶ Şevval Beste Gökçelik, "Küresel Rekabet Alanı: Balkanlar", Yorum No : 2021 / 37, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Avrasya İnceleme Merkezi, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/KURESEL-REKABET-ALANI-BALKANLAR>, E: 15.12.2021.

⁷ Mehmet Uğur Ekinci, Türkiye-Balkan İlişkileri, Ankara: Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2017, s. 14 - 15.

politikası ise bölge istikrarı için ayrı bir önem taşımaktadır.

1.1.2.2. Herkes için Güvenlik

Yukarıda da ifade edildiği üzere Uluslararası İlişkiler literatüründe “Balkan” ve “Balkanlaştırma” güvensizlik ve istikrarsızlık anlamında kullanılmaktadır. Bu imajın oluşmuş olması da tesadüfi değildir. Zira tarihsel süreç itibarıyla bölge incelendiğinde Balkanlarda savaş ve gözyaşı eksik olmamıştır. Bilhassa Yugoslavya’nın dağılmasının ardından patlak veren kanlı savaşları, bölgeyi “siyasi bir kördüğüm” mahkûm etmiştir. Bu savaşı bitiren Dayton Anlaşması ise azınlıklar, dini ve etnik bölünmeler gibi birçok kronik sorunu beraberinde getirmiştir. Bu durum bölgeyi istikrarsız ve güvensiz bir duruma getirmiştir.

Balkanlarda “kalıcı ve kurumsallaşan istikrar” ya da bir şiddet dalgasına son verilmesi Türkiye’nin Balkanlar politikasının temel unsurunu oluşturmaktadır. Küresel aktörlerin “istikrar” gerekçesiyle Balkan ülkelerine yönelik müdahaleleri altında yatan çıkar ilişkisi ise bölgeye istikrar yerine istikrarsızlık getirmektedir. Buna karşın Bölge ile köklü tarihi ve kültürel bağlarının bulunan Türkiye ise bölge istikrarına hizmet eden kucaklayıcı bir politika izlemektedir. O nedenle Türkiye, bölgede çıkan “çatlak seslere” karşı “**kriz değil vizyon odaklı**” kuşatıcı bir perspektifle çözüm bulmaya çalışmaktadır.

Türkiye ve Balkan ülkeleri halkları tarihsel ve güçlü bağları bulunan Türkiye Balkanlar’da ortaya çıkan bunalımlar yakından etkilenebilecek ülkelerin başında gelmektedir. O nedenle Balkanlar’da barış ve istikrarın korunması Türkiye için bu açıdan da hayati önem taşımaktadır. Türkiye, Balkanlar’daki uluslararası mevcudiyetin özellikle Kosova ve Bosna-Hersek’te hem bu ülkelerin devlet yapılanmasının güçlendirilmesi hem de bölgesel istikrar açısından önemli ve gerekli olduğuna inanmakta, bu anlayışla Balkanlardaki tüm uluslararası mevcudiyet ve girişimlere katılmaktadır. Bosna-Hersek’te ve Kosova’da uluslararası mekanizmalara etkin desteğinin bir yansıması olarak Türkiye uluslararası askeri (KFOR ve EUFOR) ve sivil mevcudiyetlere (UNMIK, EULEX) asker ve emniyet personeli ile katkıda bulunmaktadır⁸.

⁸ https://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa, 14.12.2021.

1.1.2.3. Azami Ekonomik Bütünleşme

Bölgenin geleceğine en fazla katkısı Balkan ülkelerinin sağlayabileceği inancında olan ve bu anlayışla Balkanlar'daki özgün işbirliği mekanizmalarının geliştirilmesi üzerinde de hassasiyetle duran Türkiye, Balkanlarda istikrarın sağlanması amacıyla bölgesel iş birliğinin güçlenmesine yönelik olarak **Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci** (GDAÜ) desteklemektedir. GDAÜ, Balkanlarda barış, güven ve istikrar ortamının tesis edilmesi, iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması ve bölgesel işbirliğinin sağlanması amacıyla 1996 yılında Sofya'da kurulmuştur. 12 Şubat 2000'de Bükreş Zirvesi'nde imzalanan **"Güneydoğu Avrupa'da İyi Komşuluk İlişkileri, İstikrar, Güvenlik ve İş Birliği Şartı"** (GDAÜ Şartı), Sürecin sağlam bir temelde gelişmesi için gerekli zemini oluşturmuştur.

GDAÜ'nün kurucu üyelerinden olan Türkiye, 1998-1999 ve 2009-2010 yıllarında örgütün Dönem Başkanlığını yürütmüştür. Türkiye, Balkanların geleceğine en fazla katkısı yine Balkan ülkelerinin sağlayabileceği inancında olup bu anlayışla, **"bölgesel sahiplenme"** ve **"kapsayıcılık"** ilkelerini gözeterek, bölgede özgün iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesi üzerinde de hassasiyetle durmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, bölgeden kaynaklanan yegane girişim olarak önem taşıyan GDAÜ'ye ayrı önem vermektedir. Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki **ikili ticari ilişkilerin** geliştirilmesi Türk dış politikasının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte Türkiye bölgede ekonomik ve ticari anlamda sözü geçen bir güç haline geldiğini söylemek mümkün değildir.

Türkiye'nin Balkanlardaki ekonomik varlığı yükselişte olmakla birlikte başka ülkeler de bölgeye gittikçe büyüyen bir ilgiyle dönüşmektedir. Bölgedeki en büyük yatırımcılardan olan Almanya ve İtalya gibi AB ülkeleri ve Rusya'nın yanında son yıllarda Çin ve Körfez ülkeleri Balkanlardaki yatırımları artırmaktadır. Türk bankacılık sektörü Balkan ülkelerinde ciddi çalışma ve atılımlar yapmakta ve özelleştirme kapsamında çeşitli kamu bankalarını satın almaktadır. Balkan ülkeleriyle olan ticari ve ekonomik ilişkilere bakılacak olursa, 2000'lerin ikinci yarısından itibaren bölge ülkeleri ile serbest ticaret anlaşmaları ve vize muafiyeti uygulamaları başta olmak üzere ticari ve ekonomik işbirliğinin zemininin güçlendirildiği söylenebilir.

Bu düzenlemelere ek olarak 1990'larda Bulgaristan, Romanya,

Kuzey Makedonya ile başlatılan ikili işbirliği konseyleri süreci diğer bölge ülkeleri ile de tamamlanmıştır. 2002 yılında 3.6 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 2019 yılında 19 milyar doları geçmiştir. Benzer şekilde, ulaştırma, enerji, telekomünikasyon ve altyapı gibi alanlarda Türkiye'nin bölgedeki doğrudan yatırımları da artmıştır. AB yatırımları dışında, Türkiye Arnavutluk ve Makedonya'da en fazla yatırım yapan ikinci ülke konumundadır.

Türkiye'nin bölgesel işbirliğine ve güvenliğin tesisine ilişkin yaptığı katkıların en somut örneğini Türkiye'nin inisiyatifi ile gerçekleştirilen "Türkiye-Hırvatistan-Bosna-Hersek" ve "Türkiye-Sırbistan-Bosna-Hersek" üçlü danışma mekanizmalarıdır. Bölgede kısa sürede kayda değer güven artırıcı önlem olarak kabul gören bu işbirliği mekanizmaları ile bir yandan Bosna-Hersek'te barış, istikrar ve refahın pekiştirilmesine çalışılmakta, diğer yandan ise, Balkanların daha istikrarlı hale gelmesine çaba gösterilmektedir⁹.

1.1.2.3. Bölgedeki Çok Etnik Kimlikli, Çok Kültürlü, Çok Dinli Toplumsal Yapıların Muhafazası

Sözlük anlamı itibariyle aynı coğrafyada birden fazla kültürün birlikte var oluşu anlamına gelen çok kültürlülük, tarihin pek çok döneminde insan toplumlarının sosyal kimliğini tanımlayan bir olgu olmuştur. Farklılıkların korunması ve kabulü anlamına gelen çok kültürlülük aynı zamanda bir tehlikeyi de kendi içinde taşır. Bir kendini ifade ediş biçimi olarak değerlendirilen kimlik belirtiminin aynı zamanda onu kuşatan ve etkisiz hale getiren kalkana dönüşmesi ve içinde bulunduğu topluma yabancılaşmasına yol açmasıdır. Zira çok kültürcülük yorumu kimliklerin kaçınılmaz farklılıklarını vurgulayarak birbirine karşı korumakta, geçirimsiz birer kapalı alan haline getirmektedir¹⁰.

Günümüzde başa çıkması gereken önemli problemlerden birisi de etnik, dinsel ve kültürel farklılıkların karşılaşmasından doğan çatışmalardır. Bu çatışmalar, bir arada yaşamanın getireceği ortak üretime farklılıkların kendilerinden getireceği zenginliklerin katılmasına ve insanlığın birlikte yükselmesine bir engel gibi durmaktadır. Farklılıkların birlikte yaşaması problemi günümüzde farklılıkları homojenleştirmeyi hedefleyen ulusçu anlayışın karşısında yeni anlayışların üretilmesini beraberinde

⁹ https://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa, 14.12.2021.

¹⁰ Celal İnal, Çok Kültürlülük ve Toplumsal Uzlaşma, Nusayrilik, Alevilik ve Çok Kültürlülük, Edt: Mehmet Karasu, Ankara: Keşif Yayınları, 2006, s. 40.

getirmiştir¹¹. Farklılıkların her toplumun temel ve kaçınılmaz olduğu günümüzde, kültürlerin barış içinde bir arada yaşamaları zorunluluk arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle farklılıklarıyla birlikte bir arada yaşama becerisi, günümüz toplumları için en önemli gerekliliklerdendir. Bu durum küreselleşmenin de bir saç ayağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla toplum içinde, farklı kültür grupları hâkim bir kültüre asimile etmek yerine bu gruplara belli başlı hak ve statü vermeyi uygun gören bir politika, toplumda farklı kültürlerin devam etmelerini güvence altına alması toplumsal barış ve huzura katkı verecektir.

Balkan coğrafyası, Avrupa Kıtası'nın içlerine geçiş veren, tarihin her döneminde bir geçiş koridoru özelliğine sahip olmuş geniş bir bölgeyi içermektedir. Bu coğrafyanın Osmanlı nüfuzu altına girmesiyle birlikte başlayan kültürel iletişim, Anadolu'dan göç eden Müslüman nüfusla beraber dini bir dönüşüm yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Böylelikle bölgede zaman içinde süreklilik oluşturan bir kültürel ve dinsel beraberlik ortaya çıkmıştır¹². Balkanların barış ve huzuru da bu yapının korunması ve sürdürülmesine bağlı olmuştur.

Balkanların bir diğer özelliği de çok etnisiteli bir yapı arz etmesidir. Bu yapı beraberinde bir çok etnik unsurun kendi anavatanı dışında yaşamasına neden olmuştur. Balkanlarda mevcut durumundaki sınırların çiziminde etnisite unsuru çok fazla dikkate alınmadığı için neredeyse her ülkede çok sayıda etnik unsur bulunmaktadır. Kimi ülkelerde ise bazı etnik unsurlar neredeyse egemen unsur ile aynı büyüklüktedir. Böylece Balkan ülkeleri arasında çizilen siyasi sınırlar ile etnik sınırların farklılaşması birçok problemin temel kaynağını oluşturmakta ve yer yer çatışmalara neden olmaktadır.

Türkiye Balkanlara yönelik izlediği politikada söz konusu bölgede mevcut etnik, din ve kültür unsurları dikkate almakta ve bu konuda çatışma olasılığı doğurabilecek faaliyetlerden kaçınmaktadır. O nedenle ilgili ülkelere yönelik gerçekleştirdiği faaliyetlerde sadece Türk ve Müslüman nüfusu değil diğer din, etnik ve kültürel grupları da dikkate almaktadır. Mesela TİKA Balkanlarda sadece cami

¹¹ Beyza Bilgin, "Birlikte Yaşamaya Kura'ani Bir Yaklaşım", Kültürel Çeşitlilik ve Din, Edt. Remziye Yılmaz, Ankara: Sinemis Yayınları, 2005, s. 272.

¹² Aziz Cumhuriyet Kocalar, "Kültür - İnanç Turizmi Bağlamında Balkanlarda Tarihi-Kültürel (Türk- Müslüman Kökenli) Varlıkların Korunması: Ülkelerarası Sayısal Karşılaştırmalı bir Saha Araştırması", ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 3 (2), 2018, s. 436.

ve Osmanlı döneminde kalan tarihi eserleri değil aynı zamanda da Hristiyan nüfusa ait ibadethanelerin de imar ve restorasyon projelerine destek vermiştir. Bu çerçevede Makedonya'da Kumanovo şehri yakınlarında bulunan Aziz George Kilisesi'nin ölçüm ve arazi çalışmaları Makedonya Cumhuriyeti Milli Konservasyon Merkezi uzmanlarının talebi üzerine, TİKA tarafından görevlendirilen restorasyon firması tarafından gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde diğer Balkan ülkelerinde de bu tür hizmetlere imza atmıştır.

Türki'nin Balkanlarda çok etnik kimlikli, çok kültürlü, çok dinli toplumsal yapıların muhafazası üzere izlediği dış politika eksenli Osmanlı Devletinin uygulamalarına dayanmaktadır. Balkanlarda yaklaşık beş asır boyunca yaşanan hoşgörü ve medeniyetler toleransı, İslam'ın gerektirdiği bir yaşam tarzından başka bir şey değildir. İslam medeniyetini Avrupa'daki Orta Çağ'dan ayıran en belirgin özelliklerden biri, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde çeşitli ırk ve din mensuplarının yaşamasıdır. O zamanlar, birlikte yaşayan milletler arasında böyle bir hoşgörü görülmemiştir; Orta Çağ Avrupa'sı böyle bir hoşgörüden habersizdir. Buralarda, İslam'a giren milletler gibi, eski dinlerine devam eden diğer grup ve milletler dahi, kendi inançlarını rahat bir ortamda devam ettirebilmişlerdir. Hristiyan bölgelerde yaşayan etnik gruplar kendi dillerini, dinlerini ve bölgesel sosyo-politik yapılarını koruyabiliyorlardı. Osmanlı Devleti'nin idaresi altındaki diğer milletlere yönelik herhangi bir asimilasyon teşebbüsü yoktu. Aynı şekilde zorla bir İslamlaştırma veya Osmanlılaştırma da söz konusu değildi. İslam'dan esinlenen ve Osmanlı Devleti tarafından uygulanan böyle liberal bir politikanın amacı, Hristiyan bölgelerde sulhu ve refahı sağlamaktı¹³. Osmanlı'nın Balkanlarda izlediği politika da bu minval üzere şekillenmiştir.

2. Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Ekonomik İlişkileri

2.1. Genel Ekonomik Yapı

Balkanlar tarih boyunca coğrafi, tarihsel, kültürel ve ekonomik nedenlerle farklı güçlerin egemenliğinde kalmış, kendine has birçok özelliklerin barındıran, Asya ile Avrupa arasında yer alan bir geçiş koridorudur. Osmanlı Devletinin 15. yüzyılda Balkanlarda hâkimiyeti sağlaması ve uzun bir dönem bölgede kalması sonucu Bölgenin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde derin izler bırakmıştır.

¹³ Selim Muça, "Balkanlarda İslam'ın Geleceği ve Birlikte Yaşam", Balkanlarda Gelecek Tasavvuru Kültür, Siyaset, Örgütlenme ve İşbirliği Alanları, 1. Baskı, İstanbul: İnsani Yardım Vakfı Yayınları, 2008, s.18.

Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı'nın bölgeyi terk etmesi Balkan halkları açısından yeni ve sancılı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Kimi Balkan ülkeleri SSCB egemenliğine girerken kimileri de kendi aralarında birleşerek çok uluslu bir yapı arz eden Yugoslavya devletini kurmuşlardır. Bunun yanında Yunanistan bağımsız kalarak Batı Devletleri bloku ile birlikte hareket edebilmiştir. SSCB'nin dağılması yanında artan milliyetçilik akımlarına direnemeyen Yugoslavya devletinin de yıkılmasıyla Balkanlarda yepyeni bir durum oluşmuştur.

Balkanlar SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla serbest piyasa mekanizmasına geçmeye çalışan Balkan ülkeleri birçok sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle geçiş döneminde SSCB döneminde inşa edilen yapının çökmesi yanında yaşanan istikrarsızlık sonucu bölgenin en güçlü sanayisine sahip Yugoslavya'da da üretimin durma eşiğine gelmesi bölgede ekonomik krize neden olmuştur. Bu durum Balkanlar'da istikrarsız bir yapı arz eden Balkan ülkeleri daha da istikrarsız hale getirmiş ve bunun da yarattığı milliyetçilik akımları beraberinde bölgeyi iç savaşa sürüklemiş ve Bölgede 1990'lı yılların ortalarına kadar iç savaşlar ve siyasi huzursuzluklar devam etmiştir.

Balkan ülkeleri bir taraftan siyasi istikrar için mücadele ederken diğer taraftan da bir takım ekonomik reformları hayata geçirerek serbest piyasa ekonomisine geçmek ve komşusu olduğu Avrupa Birliğine uyum sağlamak çabasına girdiler. Ancak Balkan ülkeleri ile AB arasında ekonomik düzey arasında büyük uçurum bulunmaktaydı. Zira Balkan ülkelerinin her birinin ekonomisi ise en az gelişmiş AB ülkesinden bile küçüktü. Bu durum karşısında Balkan ülkeleri ekonomik açıdan ciddi bir mücadele dönemine girdiklerinin bir işareti idi.

1990'lı yılların başından itibaren piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşayan ve dünya piyasasına eklemlenmeye çalışan Balkan ülkeleri, bu süreci çeşitli yapısal reformlar ve makroekonomik tedbirlerle aşmayı hedeflemiştir. Bu reformların bir kısmını uzun süren iç savaşlar, AB'de ve dünyada yaşanan krizler dolayısıyla uygulayamasa da bu zorlukları bertaraf edip dünya piyasalarına eklemlenme hedefini gerçekleştirmek için çabalamaya devam etmektedir. Bu süreçte Balkan ülkelerinin ekonomik performanslarına baktığımızda, Slovenya, Yunanistan ve Hırvatistan'ın kişi başına gelirlerinin diğer Balkan ülkelerine göre oldukça yüksek olduğu

gözükmektedir. İşsizlik oranlarına baktığımızda ise, Slovenya ve Bulgaristan dışındaki Balkan ülkelerinde son dönemde işsizlik oranlarının %15'in üzerinde olması, işsizliğin bu bölgede çok önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSYH içinde aldıkları paya baktığımızda ise Arnavutluk, Karadağ, Kosova ve Makedonya dışındaki Balkan ülkelerinde sanayi sektörünün yıllar içinde payının, hizmetler sektörü lehine azaldığını görülmektedir. Balkan bölgesinin dış ticaret performansının bir göstergesi olarak ihracatın ithalatı karşılama oranlarına baktığımızda ise Bulgaristan, Hırvatistan ve Slovenya dışındaki Balkan ülkelerinde bu oranın 1'in altında kaldığını gözlemlemektedir. Balkan ülkelerinin en önemli ticaret ortağı olan AB-15 piyasasına ihracat potansiyeline baktığımızda ise, AB-15'in, Balkan bölgesi ürünleri için gelecekte de önemli bir ihracat pazarı olacağını görülmektedir. Sonuç olarak Balkanlarda sanayi sektöründe özellikle imalat sanayiinde istihdam artırıcı yatırımlar yapılması ve bu sektörün katma değerinin artırılması, bölgeye yabancı yatırım çekilmesi, yapısal reformların kararlılıkla uygulanması, bölgedeki ucuz işgücü, uygun tarım ve sanayi arazileri, doğal kaynakların varlığı ve AB ülkelerine coğrafi yakınlıkları gibi avantajların kullanılarak AB piyasasında diğer AB dışı ülkelere karşı rekabet avantajının ele geçirilmesi ve katma değeri yüksek ürünler sayesinde ihracat gelirlerinin artırılması bölgedeki ekonomik sorunların çözülmesinde kilit rol oynayacaktır¹⁴.

2.2. Türkiye ile Balkan Ülkeleri Arasında Ekonomik İlişkiler

Balkan ülkeleri ile çok yönlü ilişki içinde olan Türkiye sahip olduğu ekonomik potansiyel itibarıyla de Balkanlar için önemli bir ticaret ortağı durumundadır. Tarihi ilişki, demografik yapı ortak kültür ve coğrafi yakınlık gibi sosyoekonomik dinamikler de bu işbirliğinin olumlu yönde etkilemektedir. Bununla birlikte Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında ekonomik işbirliği istenen düzeye geldiğini söylemek mümkün değildir. Başka bir deyişle siyasi işbirliğinde yaşanan olumlu ivmenin tamamen ekonomik ilişkilere yansıdığını söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte Türkiye Balkanlarda ekonomik alanda AB, Rusya ve Çin ile ciddi bir rekabet içinde olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁴ Merve Karacaer Ulusoy, Seda Ekmen Özçelik, "Balkan Ülkelerinin Ekonomik Ve Finansal Yapısı: Sorunlar Ve Öneriler", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt :19, Sayı :74 (Nisan, 2020), ss.1053-1056

Türkiye, Sırbistan, Bosna-Hersek, Makedonya, Arnavutluk ve Kosova'da etki alanını genişletmeye devam etmektedir. Türkiye'nin Sırbistan'ının dış ticaretindeki payı sadece yüzde 3,5 olsa da ülkenin en fazla ticaret yaptığı ilk 10 ülkenin içerisinde yer almaktadır. Örneğin, Türk inşaat şirketleri Sırbistan'da elektrik santrali inşa etmekte ve inşalarının ardından bu santralleri işletme hakkı elinde bulundurmaktadır. Türkiye Kosova'nın ticaret ortakları sıralamasında da ilk üçte yer almaktadır. Aynı şekilde Türkiye, Bulgaristan'ın ihracatında dördüncü sırada ve ithalatında beşinci büyük partner durumundadır. Türk müteahhitleri Bulgaristan'da otoyol, metro, tünel, atık ve su arıtma tesisleri, AVM yapım projeleri başta olmak üzere her türlü müteahhitlik işlerini takip etmekte ve hem ana yüklenici hem de taşeron olarak bu tür projelerde yer almaktadır. Bulgaristan'da önemli yatırımcı konumunda faal durumda bulunan 67 adet Türk firması mevcut olup, söz konusu firmaların toplam yatırım tutarı 2,5 milyar euroya yakın bir seviyededir. Her ne kadar Türkiye'nin Balkanlar ile olan dış ticaret hacmi toplam AB'ye olan ihracat içinde önemli bir yer tutmazsa da bu durum ileride oluşturulacak stratejik işbirliği için önem arz etmektedir.

Tablo 1: Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar) -2020

Ülke	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
Bulgaristan	2.475	2.066	4.541	+ 409
Sırbistan	1.375	446	1.821	+929
Arnavutluk	473	34	506	+ 439
Kosova	356.838	13.346	370.184	+343.492
Yunanistan	1.711	1.220	2.931	+491
K. Makedonya	413	131	544	+282
Bosna Hersek	433	203	646	+240
Romanya	3.896	2.769	6.665	+1126
Hırvatistan	390	241	631	+148
Karadağ	102	18	120	+84
Slovenya	1.560	332	1.892	+1.228

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, Ülke Profilleri Raporları, 2021

Ticaret Bakanlığı verilerine göre¹⁵, Türkiye'nin 2018 yılında yurtdışına gerçekleştirdiği 4 milyar dolar değerindeki toplam yurtdışı doğrudan yatırımda, Arnavutluk 1 milyon dolar ile 42. sırada yer almıştır. Buna karşı 2018 yılında yurtdışından Türkiye'ye gelen 6 milyar dolar değerindeki toplam doğrudan yatırımda, Arnavutluk 1 milyon dolar ile 36. sırada yer almıştır. Yine Bakanlık verilerine göre 2020 yılında Türkiye Kosova'nın ithalatında ikinci sırada yer almıştır. Kosova'da 2021 yılı Ocak sonu itibarıyla 1300'den fazla Türk şirketi kayıtlı olmakla birlikte bunların 680'ninin aktif olduğu tahmin edilmektedir. Kosova'daki Türk yatırımları 2020 yılı Kasım ayı sonu itibarıyla 368,2 milyon Euro'ya ulaşmış ve Türkiye Kosova'daki en büyük dördüncü yatırımcı konumuna gelmiştir. Türk şirketleri yaklaşık 10.000 Kosovalı'ya istihdam sağlamaktadır. Ayrıca, 2020 yılı itibarıyla Türk müteahhitlik firmalarınca bugüne kadar Kosova'da üstlenilen 27 projenin toplam değeri yaklaşık 1.483 milyon Dolar'dır¹⁶.

Kuzey Makedonya'da Türkiye imajı çok olumludur. Bu olumlu ülke imajı, olumlu Türk malı algısını da desteklemekte, Türk malları; kalitesi, tasarımı ve uygun fiyatı ile beğeni toplamaktadır. Türkiye'den bakıldığında küçük bir pazar olarak algılanan K. Makedonya, Balkanlarda önemli bir transit geçiş ve dağıtım merkezi pozisyonundadır. Bu nedenle Ülke pazarı tek başına değil, çevresindeki bölgenin potansiyeli ile birlikte değerlendirilmelidir. Türkiye'nin 2020 yılı itibarıyla K. Makedonya'da 252 milyon dolarlık bir yatırım stoku bulunmaktadır (TCMB). K. Makedonya'ya doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştiren Türk şirketlerinin önemli bölümü KOBİ niteliğindeki firmalardır.

Türkiye Bosna Hersek ile 1 Temmuz 2003 tarihinde Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bosna-Hersek Türkiye'ye önemli miktarda Türk sanayisinin ihtiyaç duyduğu ham alüminyum, ağaç mamulleri ve ham deri ihraç etmektedir. Türk ihracatçıları bu pazarda güçlü olan Sırp, Hırvat, Alman, İtalyan, Avusturya, Yunan ve İspanyol firmaları ile rekabet etmektedirler. TCMB verilerine göre, Türkiye'nin 2020 yılında yurtdışına gerçekleştirdiği 43 milyar dolar değerindeki toplam yurtdışı doğrudan stok yatırımda Bosna Hersek, 250 milyon dolar ile 19. sıradadır. Türkiye'den Bosna

¹⁵ T.C. Ticaret Bakanlığı, Arnavutluk Ülke Profili, s.11.

¹⁶ <https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43355c7495406a2276e2/KOSOVA%20%20Ticari%20-%20Ekonomik%20Durum%20Bilgi%20Notu%20Mart%202021.pdf>, 10.12.2021.

Hersek'e yönelik olarak bugüne kadar yapılan en önemli yatırımlar arasında bankacılık sektöründe Ziraat Bankası (ilk yabancı sermayeli yabancı banka), üretim sektöründe ise Natron-Hayat (kraft kâğıt ve karton ambalaj üretimi) ve Şişecam Soda Lukavac (cam hammaddesi soda üretimi) yer almaktadır.

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin bugününü özetle şu şekilde değerlendirmek mümkündür: İlişkilerde, ikili antlaşmalara dayanan hukuksal altyapı da dahil olmak üzere, önemli gelişmeler olmakla beraber, bir kısmı komşu, bir kısmı da yakın ülke konumunda olan bu ülkelerle ilişkiler, "olması gereken" düzeyde değildir. Burada, konjonktürel gelişmeler yanında, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Slovenya, Hırvatistan gibi Balkanların nisbeten güçlü konumdaki ülkelerinin, artık AB üyesi olmalarının, Ülkemiz açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu söylenebilir¹⁷

Sonuç

Asya ile Avrupa arasında en önemli geçiş koridoru olan Balkanlar tarih boyunca çok sayıda imparatorluk ve devlete ev sahipliği yapmış stratejik bir bölge olmuştur. Bölgenin jeopolitik yapısının öneminden dolayı büyük güçlerin mücadele alanına dönüşen Balkan coğrafyası çatışmaların ve istikrarsızlıkların yaşandığı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. O nedenle uluslararası ilişkiler literatüründe "Balkan" ya da "Balkanlaş(tır)ma" kavramları, istikrarsızlık kavramıyla özdeş olarak ele alınmakta, çatışma ve istikrarsızlık gibi benzer özellikleri bünyesinde bulunduran ya da bulundurma potansiyeline sahip dünyanın bazı bölgeleri tanımlamak amacıyla olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

SSCB ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasıyla Balkanlarda oluşan güç boşluğunun teminini gerçekleştirmek üzere pek çok aktör ön plana çıkmıştır. Günümüzde Balkanlarda AB, Rusya, Çin ve Türkiye arasında ciddi bir rekabet yaşanmaktadır. AB açısından Balkanlar büyük bir önem arz etmektedir. Bu önem sadece jeopolitik açıdan ve tarihi bağlar nedeniyle değil, aynı zamanda transit geçiş yolu olması bakımından, diğer bir ifade ile ticari ilişkiler açısından da büyüktür. Rusya hem yumuşak hem de sert güç kullanarak zamanla Sırbistan ve Karadağ gibi ülkelerde

¹⁷ Selma Aytüre, Ömer Berk, "Avrupa Birliği, Türkiye Ve Balkan Ülkeleri Ticaret İlişkileri", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi, Yıl:14, Özel Sayı:28 (Güz, 2015), s. 210.

güçlü bir etki yaratmıştır. Diğer taraftan Rusya da özellikle enerji sektöründeki büyük projelere yatırım yapmaktadır. Buna karşın Çin, bölgeyi “Bir Kuşak, Bir Yol” projesi kapsamında Avrupa’ya bir koridor olarak görmektedir. Söz konusu bu rekabet süreci çok uluslu, çok dinli, çok kültürlü ve devlet inşa sürecini tam olarak tamamlayamamış bazı Balkan ülkelerinde istikrarsızlığı daha da derinleştirecek bir etkiye neden olabilecektir.

Tarihi ve kültürel açıdan olduğu kadar güvenlik ve jeopolitik açıdan Türkiye için önemli bir yere sahip olan Balkan ülkeleri Türkiye’nin de önemli yatırım ve ticaret ortağıdır. Diğer taraftan Balkanlar açısından Türkiye önemli bir dengeleyici aktördür.

Türkiye ve Balkan ülkeleri halkları arasında tarihsel ve güçlü bağlar bulunmaktadır. Balkan ülkelerinde azınlık, soydaş ve akraba topluluklar, diğer yandan ise ülkemizde Balkan kökenli vatandaşlarımız yaşamaktadır. Bu nedenle, Balkanlar’da ortaya çıkan bunalımlar Türkiye’yi yakından etkileyebilmektedir. Balkanlar’da barış ve istikrarın korunması Türkiye için bu açıdan da hayati önem taşımaktadır. “Bölgesel sahiplenme” ve “kapsayıcılık” ilkeleri üzerinde kurulmuş Türkiye’nin Balkan politikası üst düzeyli siyasi diyalog, herkes için güvenlik, azami ekonomik bütünleşme ve bölgedeki çok etnik kimlikli, çok kültürlü, çok dinli toplumsal yapıların muhafazası temelli dört ana eksen üzerinde inşa edilmiştir.

Kaynakça

Bilgin, Beyza, “Birlikte Yaşamaya Kura’ani Bir Yaklaşım”, Kültürel Çeşitlilik ve Din, Edt. Remziye Yılmaz, Ankara: Sinemis Yayınları, 2005.

Brzezinski, Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası, Çev: Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.

Ekinci, Mehmet Uğur, Türkiye-Balkan İlişkileri, Ankara: Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2017.

Gürkaynak, Muharrem, Türk Dış Politikasında Batı Balkanlar: Dostluk ve İşbirliği Dinamikleri Üzerine, Çerçeve Dergisi, Eylül, 2013.

İnal, Celal, Çok Kültürlülük ve Toplumsal Uzlaşma, Nusayrılık, Alevilik ve Çok Kültürlülük, Edt: Mehmet Karasu, Ankara: Keşif

Yayınları, 2006.

Kocalar, Aziz Cumhuriyet, “Kültür - İnanç Turizmi Bağlamında Balkanlarda Tarihi-Kültürel (Türk- Müslüman Kökenli) Varlıkların Korunması: Ülkelerarası Sayısal Karşılaştırmalı bir Saha Araştırması”, ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 3 (2), 2018, s. 429-464.

Muça, Selim, “Balkanlarda İslam'ın Geleceği ve Birlikte Yaşam”, Balkanlarda Gelecek Tasavvuru Kültür, Siyaset, Örgütlenme Ve İşbirliği Alanları, 1. Baskı, İstanbul: İnsani Yardım Vakfı Yayınları, 2008, ss.17-22.

T.C. Ticaret Bakanlığı, Balkan Ülkeleri Ülke Profili, 2021.

Ulusoy, Merve Karacaer, Özçelik, Seda Ekmen, “Balkan Ülkelerinin Ekonomik Ve Finansal Yapısı: Sorunlar Ve Öneriler”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 74 (Nisan, 2020), ss.1033-1056.

Aytüre, Selma, Ömer Berk, “Avrupa Birliği, Türkiye Ve Balkan Ülkeleri Ticaret İlişkileri”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi, Yıl:14, Özel Sayı:28 (Güz, 2015), ss. 197-212.

Almanya ve Türkiye’de Politik Eğitim ve Gerhard Kessler

Muhammed Fazıl Baş¹

Öz

Politik eğitim, gerek zorunlu eğitim müfredatı gerekse zorunlu eğitim dışı kurumsal süreçlerle modern toplumlarda devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi düzenlemede başvurulan vazgeçilmez adreslerdendir. Türkiye ve Almanya’da Birinci Dünya Savaşı ertesinde kurulan yeni rejimlerin teşekkülünde, şüphesiz politik eğitim önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle Fransa ve İngiltere gibi hem Dünya Savaşında kazanan tarafta olan hem de 19. yüzyıldan itibaren liberal değerlerin savunucusu “Batı”yı oluşturan ülkeler karşısında Türkiye ve Almanya’nın politik eğitim stratejileri, onların modernleşme konseptlerini de yansıtmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde 19. yüzyıldan 1940’lı yıllara kadar Almanya ve Türkiye’de politik eğitimin genel hatlarına bakılırken, aynı zamanda iki ülke arasındaki bir eğitim aktarımı ilişkisi olarak 1933 yılında ülkemize gelen Alman profesörlerden Gerhard Kessler’in Türkiye’deki çalışmalarında beliren “niyet edilmemiş” politik eğitim anlayışına değinilecektir. Burada söz konusu politik eğitimden “niyet edilmemiş” olarak söz edilmesi şu sebeptedir: Kessler’in İstanbul Üniversitesi’ndeki işlevi salt akademik olup temelde sosyal politika ve sosyoloji alanlarında öğrenci yetiştirmek üzerine kuruludur. Fakat Kessler’in akademik çalışmalarına aynı zamanda birey-devlet ilişkisini tanımlayan bir politik eğitim anlayışı da içkindir. Bu çerçevede Kessler üzerinden Almanya ve Türkiye’deki politik eğitim konseptleri arasında bir karşılaştırma yapma imkanı da doğmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Politik eğitim, Türkiye, Almanya, Gerhard Kessler

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, fazilbas@gmail.com

Political Education in Turkey and Germany, and Gerhard Kessler

Abstract

Political education is one of the most important instruments of modern societies for regulating the relationship between state and society. Political education also played an important role in the emergence of the new political regimes in Germany and Turkey after the First World War. The political education strategies of both countries also reflect their concepts of modernization if one takes into account their confrontation with countries of the “liberal West” like France and England. While evaluating the strategies of political education of Germany and Turkey from 19th century into the first half of the 20th century, our primary aim in this presentation will be to indicate the “unintended” political education which appears in the academic works of Gerhard Kessler as one of the refugee German academics who immigrated to Turkey in 1933. By the phrase “unintended” we mean the following: Kessler’s main role in Turkey was to contribute to the development of social policy and sociology as academic disciplines. But an outlook on the relationship between the individual and the state, which is inherent in Kessler’s scientific works, also reflects an example of political education.

Keywords: Political education, Germany, Turkey, Gerhard Kessler

Giriş

1933 Üniversite Reformu, eğitim nokta-i nazarından Avrupa, özelden ise Almanya ile ilişkilerimizde önemli bir sürecin başlangıcına işaret eder, zira Türkiye’de yeni bir üniversite teşekkül ederken Hitler’in iktidara gelmesi sebebi ile söz konusu ülkeden kaçmak durumunda kalan çok sayıda Alman profesör İstanbul Üniversitesinin kuruluşuna bizzat katkıda bulunacaktır. Aynı yıllarda Türkiye’de özellikle milli bir kimlik inşası süreci de yaşanmıştır. Örneğin, 1931 ve 1932 yıllarında Türk Tarih ve Dil Tetkik Kurumları hayata geçirilmiş, Halkevleri faaliyete başlamış ve bütün bunlar üniversite reformu ile pekiştirilmek istenmiştir. Kısacası, Cumhuriyet’in bu erken dönemindeki çalışmalar tabii olarak politik bir yük taşır. Bu çerçevede politik eğitimin söz konusu dönemdeki mahiyetine de yakın çerçeveden bakmak gerekir. Bugüne kadar özellikle ilk ve orta dereceli okulların müfredat ve ders kitapları üzerinden “vatandaşlık eğitimi” meselesine bakılmıştır. Bu çalışmada ise, yukarıda sözünü ettiğimiz süreçleri bir bütün olarak görebilmek adına 1933 yılında ülkemize gelerek İstanbul Üniversitesinde sosyoloji ve sosyal politika dersleri veren Gerhard Kessler’in özellikle İctimaiyata *Giriş* (1938) eserinde ortaya çıkan politik eğitim anlayışına değinilecektir. Çalışmada genel bir bakış açısı ile politik eğitim kavramı tanımlanmaya çalışılacak, bunu Almanya ve Türkiye’de 19. yüzyıldan 1940’lara kadar politik eğitimin seyrinin ana hatları ile ortaya konduğu bölümler izleyecek ve son olarak Kessler’in politik eğitime “niyet edilmemiş” katkısı irdelenecektir. Burada “niyet edilmemiş” ibaresini kullanmamız, Kessler’in dersleri ile birinci elde, direkt bir politik eğitim anlayışı ortaya koymayı hedeflememesi ve fakat derslerinin dolaylı olarak bu durumu ortaya çıkarmasıdır. Çalışma ile aynı zamanda Almanya ile Türkiye arasında politik eğitim penceresinden bir karşılaştırma yapılmaya da çalışılacaktır.

1. Politik eğitim nedir?

Eğitim, toplumlar arasındaki güç farklılıklarının anlaşılması ve açıklanması, bunun ötesinde ise söz konusu farklılıkların kapatılması sürecinde başvurulan en önemli kurumsal ilişkilerden biridir. Bir toplum, güç ilişkileri çerçevesinde (söz konusu güç ilişkisinin askeri, ticari, bilimsel vs. boyutları olabilir) başka bir toplumun gerisinde kalırsa, bu durum güçlü toplumun ileri düzeydeki eğitim

sistemi ile açıklanabilmekte ya da bu farkı kapatmak için güçlü toplumun sahip olduğu eğitim sistemini kendi toprakları üzerinde de uygulamayı tercih edebilmektedir. Osmanlı/Türk modernleşme süreci de bunun en önemli örneklerinden birini teşkil eder. 18. yüzyıldaki ilk modernleşme hamleleri öncelikle askeri alanda başlamış ve bunu birçok yeni eğitim kurumunun açılması takip etmiştir. Dolayısı ile modernleşme sürecinin önemli bir parçası eğitim politikalarına yaslanmaktadır. Fakat modernleşme ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu söz konusu olduğunda 19. yüzyılın ortaları ile birlikte ciddi bir zihniyet değişiminin de yavaş yavaş gündeme geldiğini görüyoruz. Zihniyet değişimi kendisini en çarpıcı şekilde hukuki sistemin yeniden yorumlanmasında bulur. Tanzimat Fermanı ile devletin tebaası ile ilişkilerinin, özellikle de gayrimüslim tebaanın sahip olduğu hak ve ayrıcalıkların yeniden tanımlanması, esasında devlet zihniyetinin yeniden inşa edilmesi söz konusudur. Tanzimat Fermanı ve devamındaki hukuksal düzenlemeler aynı zamanda II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkacak “yurttaşlar cemaati” yaratma hedefinin de arkaplanını oluşturur (Üstel 2004, 166). Böylesi bir zihniyet değişiminin öncelikli olarak devletin idare sisteminde yer alan bireylere (bürokratlar) ve sonraki dönemlerde ise vatandaşlık olgusunun pekiştirilmeye başlanması ile birlikte daha geniş kesimlere aktarılması gerekliliği ise, eğitim politikalarının aynı zamanda bir “politik eğitim” ile desteklenmesi zorunluluğunu ortaya koyar.

Politik eğitim, en geniş itibarla tanımlanmak gerekirse, bir bireyin çeşitli ara kurumlar üzerinden (siyasi parti, sivil toplum örgütü, eğitim kurumları vs.) içinde bulunduğu siyasi ve sosyal düzenin bir üyesi olmasını sağlayan süreçler bütünüdür (Massing 2003, 501). Bu genel tanımı yapmakla beraber, esasında karşımızda bir kavramlar çoğulluğu olduğunu da bilmemiz gerekiyor. Aynı sürecin farklı veçhelerini anlatan ya da politik eğitimin belli bir dönem ve mekan içinde uygulanmasına göre içeriği de yeniden şekillenebilen birçok farklı kavram kullanılabilir. Bunların arasında öne çıkanları vatandaşlık eğitimi, sivil eğitim, politik sosyalizasyondur (Detjen 2013, 19). Özellikle devlet ile birey arasındaki ilişki söz konusu olduğunda, bireylerin belirli bir vatandaşlık tanımı çerçevesinde mevcut düzene aidiyetlerinin sağlanmasına çabalandığında vatandaşlık eğitimi en sık kullanılan kavram olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte politik eğitimin çok daha geniş bir ilişkiler bütününe denk geldiğine de işaret edebilir. Şüphesiz mevcut

toplumsal düzene aidiyet noktasında devlet güçlü ve belirleyici bir kurum olsa da, yeri geldiğinde düzenin değiştirilmesini arzulayan grupların da bu sefer alternatif bir politik eğitim (parti içi eğitim ya da toplumsal hareketlerin bilinçlendirme çabaları) hedefi güttüğü söylenebilir.² Diğer taraftan politik eğitimde kullanılan araçlar ya da eğitimin ulaştırılmak istendiği kişi ya da kişiler de, bir tanım yaparken aklımızda tutmamız gereken hususlardır. Bir entelektüelin gazete üzerinden toplumu eğitime gayesi gütmesi ya da kitlelere yönelik yer yer ajitasyona ya da propaganda olarak değerlendirilebilecek çalışmalar da yine politik eğitimin bir parçası kabul edilebilir.³

Bütün bu anlam genişliği bize çok kaygan bir zemin sunmaktadır. Politik eğitimi belirli bir tarihsellik içinde ele almak ise bu kaygan zemin içinde daha sağlam adım atabilmemizin önünü açabilir. Avrupa’da modern toplumun ortaya çıkış sürecinde devletin farklı toplumsal kesimlerle olan ilişkisinin yeniden tanımlanması, eğitimin bu ilişkiyi düzenleyici bir araç olarak da kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Devlet merkezi bir otorite olarak ortaya çıkarken farklı toplumsal tabakaların da gittikçe devleti kerteriz alarak kendilerini toplum içinde konumladıklarını görürüz. Kendilerini başat toplumsal aktör kılan iktisadi-siyasi koşulların ortadan kalkması ile toplumsal rollerini yeniden tanımlamak isteyen aristokrasinin, ticari-sinai alanın zenginlik üretme kapasitesinin geometrik bir hızla artması ile toplum içinde söz sahibi haline gelen burjuvazinin, kitlesel varlığı ile devletin kendilerine gözlerini yumamayacağı işçi sınıfının, gittikçe merkezileşen ve sınırlarını keskinleştiren ulusal devletle bütünleşmesi bir ihtiyaç halini almıştı. Bu çerçevede şu noktaları belirtmek gerekir:

1) Yukarıda belirtildiği üzere merkezileşen ve sınırları keskinleşen bir toplumda entegrasyon ihtiyacı doğmuştur. Bu iki yönlü de olabilir. Bir yandan toplumsal tabakalar (kendi çıkarlarını her zaman ön planda tutmak kaydı ile) diğer toplumsal tabakalarla olan ilişkilerini işlevsel ve birbirine entegre bir şekilde dengelemek isterler. Diğer taraftan ise devlet söz konusu toplumsal tabakaları aktif olarak yönetmek ister.

² Toplumsal hareketler ile politik eğitim olarak “yetişkin eğitimi” (*adult education*) arasındaki ilişki için bkz. (Lovett, Clarke, ve Kilmurray 2018). Politik partilerde politik eğitimin farklı sonuçlarına bir örnek için bkz. (Sirivunnabood 2016).

³ Medyanın politik eğitime etkisine bir örnek için bkz. (Hamad, Ichtat, ve Zulham 2001)

2) Siyaset bir yandan iktisadi gücün diğer yandan ise kitlenin baskısı ile gittikçe demokratikleşmek zorunda kalmıştır. Bu da yine sınırları belirli toplum içindeki her bir bireye yeni bir siyasi rol tanımlama ihtiyacını beraberinde getirir.

3) Gittikçe sekülerleşen ve rasyonelleşen siyaset, kendi varlığını destekleyecek gerekçeleri de toplumu oluşturan bireylere aktarmak durumundadır.

4) Şehirleşme ve endüstrileşmeye paralel olarak eğitimin de gittikçe kitleselleşmesine ihtiyaç doğmuştur.

Bütün bunları bir arada düşündüğümüzde, politik eğitim sözü konusu entegre toplumun oluşturulmasına aracılık edecek başat süreç olarak karşımıza çıkar. Bu yönüyle politik eğitim, bu metinde de vurgulanacağı yönüyle tanımlamak gerekirse, bireyleri içinde yaşadıkları modern topluma ikna ve entegre etme sürecinin adıdır. Şüphesiz politik eğitim sadece modern toplumların bir meselesi olmamıştır. Ama bugün karşılaştığımız haliyle politik eğitimin içeriği, tamamen modern toplumun kendisini tekil bireyler üzerinden yeniden üretme amacını taşıdığından bu vurgunun yapılması bir gereklilik haline gelmiştir. Diğer taraftan özellikle Batı dışı toplumlarda bireylerin demokratik topluma entegrasyonu haline gelmiştir. Özellikle 1990 sonrası eski Doğu Bloku toplumlarında ya da Latin Amerika’da oligarşilere ya da askeri-bürokratik elitlere karşı verilen mücadelelerde politik eğitim demokrasinin tesisi için önemli bir süreç olarak değerlendirilmiştir (Frazer 1999, 5). Şüphesiz burada yaptığımız tanımın vatandaşlık eğitimi ile yakından irtibatı vardır. Fakat vatandaşlık eğitimi yalnızca “makbul vatandaşı” (Üstel 2004) yaratma çabası olarak okumamak gerekir. Makbul vatandaş ifadesinin taşıdığı pasif yükün ötesinde, politik eğitim bireylerin aktif vatandaş olarak toplumda hareket etmesini de hedefler (Reheis 2015, 36). Diğer taraftan da bu eğitimin sadece devlete münhasır bir süreç olmadığının ve toplum içindeki farklı kesimler tarafından paylaşılabilirliğinin de altını çizmek gerekiyor.

2. Almanya’da politik eğitim

Almanya’da özellikle 20. yüzyılın başından itibaren politik eğitim tartışmaları çok canlı bir hale gelmiştir ve bu tartışmalar bugüne kadar sürekliliğini korumuştur. Daha önemlisi politik

eğitimin Almanya’da direkt bu başlık altında (*politische Bildung*) kurumsallaşmasıdır. Bugün hem federal düzeyde hem de eyaletler düzeyinde çeşitli “politik eğitim merkezleri” bulunmaktadır.⁴ Almanya’da politik eğitim meselesinin bu kadar merkezi bir yerde durması, esasında özellikle son 200 yıl içinde Alman topraklarının tecrübe ettiği sert askeri müdahaleler ve siyasi dönüşümlerle ilgilidir. Almanya 19. yüzyılın başında Fransız işgali altında kalmış ve bunu takip eden dönemde hem bu işgale cevap olarak hem de zaten orta Avrupa’daki Alman prenslikleri, krallıkları, özgür şehirleri arasında bir siyasi-iktisadi birlik kurmak üzere Almanlık kimliğine dair tartışmalar ortaya çıkmıştır.⁵ Diğer taraftan 1871’de siyasi birlik sağlandıktan sonra bu sefer Almanya içindeki farklı bölge ve toplumsal tabakalardan insanları yine bir milli kimlik altında toplamak ve bu milli kimliğin içeriğinin ne olacağı da bir tartışma konusu olmuştur. Üçüncü olarak, 1918 yılında Birinci Dünya Savaşının Almanların yenilgisi ile sonuçlanması ve bunun ötesinde Alman İmparatorluğunun yıkılarak yerine Weimar Cumhuriyetinin kurulması zaten süren politik eğitim tartışmalarına yeni bir kademe kazandırmıştır. Zira artık mesele hem yenilgi psikolojisinin üstesinden gelmek hem de demokrasiye ayak uydurmaktır. Dördüncü aşama, Almanya’da 1933 yılında Nasyonal Sosyalistlerin iktidarı ele geçirmesi ile başlamış ve bütün bir Alman halkının ırkçı temelde bir politik eğitime maruz kalmasını beraberinde getirmiştir. Beşinci olarak, 1945 yılında Almanya’nın bu sefer İkinci Dünya Savaşından yenilgi ile ayrılması ve bir yandan Sovyetler diğer yandan ABD’nin öncülüğündeki Müttefik güçler tarafından işgale uğraması söz konusudur. Bu işgaller neticesinde Batı ve Doğu Almanya’da bir yandan Nasyonal Sosyalizmin yarattığı yıkım diğer yandan ise demokrasinin (Batı) ya da komünizmin (Doğu) faziletlerine dair bir politik eğitim ortaya çıkmıştır.⁶

⁴ Örnek olarak bakmak gerekirse Federal Politik Eğitim Merkezi (*Die Bundeszentrale für Politische Bildung*) kendisini şu şekilde tanıtmaktadır: “Federal Politik Eğitim Merkezi, politika ile uğraşan bütün vatandaşları desteklemektedir. Amacımız politik meselelerin anlaşılmasına destek olmak, demokrasiye dair bilinçliliği sağlamlaştırmak ve [vatandaşları] politikaya katılıma hazırlamaktır.” Bkz. (Bundeszentrale für politische Bildung t.y.). Sitede Almanya’nın tarihi ve coğrafyasına dair bilgilerden güncel olaylar ve gündelik politik duruşlara (cinsiyet, göçmenlik, küreselleşme, iklim değişikliği vs.) kadar birçok alana dair bilgilendirme mevcuttur.

⁵ Almanya’daki kimlik tartışmalarına siyasi birliğin farklı alternatifleri üzerinden bakan bir kitap için bkz. (Breuilly 2019)

⁶ İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Almanya’da eğitim reformu ve demokrasi eğitimi için bkz. (Puaca 2009)

Şüphesiz özellikle ABD'nin ve Sovyetler Birliğinin bu politik eğitim anlayışının gelişmesindeki payı ayrıca merak konusudur.⁷ Fakat 1990 yılında iki Almanya'nın yeniden birleşmesini müteakip bu sefer vatandaşların (özellikle de Doğu bölgelerinde yaşayanların) Birleşik Almanya ile kuracağı aidiyeti merkeze alan bir politik eğitim pekiştirilmiştir (Sussmuth 1994). Özellikle 1960'lardan itibaren göçmen kimliğinin gittikçe daha fazla gündeme gelmesi, göçmenlerin entegrasyonu meselesi, yeni toplumsal hareketlerin görünür olması, Avrupa Birliği'nin daha fazla etkin olması yine politik eğitimin içeriğini şekillendiren ve onu gerektiren diğer önemli süreçlerdir.

Bu noktada tarihte biraz geriye dönelim ve 18. yüzyılın sonunda özellikle Wilhelm von Humboldt'un yazıları ile kendisini Almanlara özgü bir eğitim anlayışı olarak gösteren *Bildung* meselesine bakalım. Aydınlanma bireye dışarıdan etki ederek onu geliştirmeyi hedeflerken, bu anlamda birey ile toplum ve doğa arasında dışsal bir ilişki öngörürken, *Bildung* bunun tersine bireyin kendi içindeki cevherin dış dünyada dikkate alınarak ortaya çıkarılmasını savunur (Koselleck 2009). Aydınlanmanın rasyonalitesi onun bireyin içinde bulunduğu koşulları, yani 18. yüzyıl söz konusu olduğunda yükselmekte olan ulusal yapıları dikkate almasını ve onunla özdeşleşerek işlevselleşmesini öngörürken, *Bildung* esasında her bireyde mevcut olan cevhere vurgu yaparak bir anlamda evrenselci bir anlayış geliştirir (vatandaş yerine insan olmayı önceler, Detjen 2013, 32). Dolayısı ile *Bildung* anlayışında vatandaşlık bilincinin ikinci plana atıldığı düşünülebilir. Fakat 19. yüzyılın sonunda modern endüstriyel toplumun bir şehir hayatı olarak Almanya'da da kendisini göstermesi, eski toplumsal yapıdan yenisine geçişte duyulan endişeler, iktisadi-teknolojik gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan problemler ve özellikle de yozlaşma endişesi; *Bildung*'a bu sefer evrenselci bir vurgu ile değil ama Batının yozlaşmış medeniyeti karşısında Alman kültür anlayışını besleyen bir olgu olarak dönülmesini beraberinde getirecektir. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk döneminde Almanya'daki eğitim tartışmalarında *Bildung* mirasının değerlendirilmesi ve modern toplumun ihtiyacını karşılayacak daha işlevsel bir eğitim anlayışı arasında bir ikilem söz konusudur (Ringer 1990). *Bildung*'a yönelmek demek, bireyin içsel gelişim sürecini desteklemek adına klasikleri, filolojiyi, felsefeyi

⁷ Daha çarpıcı bir örnek olarak Alman savaş esirlerinin aldığı demokrasi politik eğitimi için bkz. (Morina 2008)

öncelemek anlamına gelir. Modern toplum ise mesleki eğitime ihtiyaç duymaktadır.

Bütün bu tartışmalar içinde ise Almanya’daki eğitim tartışmalarında Alman kimliğinin nasıl tanımlanacağı merkezi bir konumdadır. 20. yüzyılın başındaki politik eğitim tartışmaları da Alman kimliğini devlet ile olan ilişkisi içinde yukarıdaki tartışmaların izini takip ederek şekillendirmeyi hedefler. Zaten 1890 yılında Kayzer II. Wilhelm tarafından “Eğitim Politikası Geliştirilmesi Yönünde En Üst Emir” (*Allerhöchste Ordre für Schulpolitik*) verilmiş ve Kayzer bu sefer millilik vurgusu ile “Bizim genç Almanlar yetiştirmemiz lazım, genç Yunanlar ya da Romalılar değil” beyanında bulunmuştur (“Erziehung zwischen Tradition und Moderne - Politische Bildung und Untertanengeist im Deutschen Kaiserreich (1871-1918)” t.y.). Esasında Kayzer’in bu beyanı direkt saf *Bildung* anlayışını hedef olsa da, yukarıda belirtildiği üzere Alman kimliği üzerindeki arayış *Bildung*’dan bu kimliği inşa etme yönünde faydalanmayı da beraberinde getirecektir. Bunun en açık göstergesi Georg Kerschensteiner’in “iş okulu” modelidir. Kerschensteiner, direkt olarak *Bildung* anlayışı içinde bulunan pratik-bilgi birlikteliğinden hareket etmekte ve kalıcı bir öğrenimin ancak eylem yoluyla edinilebileceğini düşünmektedir. Buna göre öğrenciler aktif olarak dersi şekillendirecek, derste çalışma grupları oluşturacak, kendi materyallerini seçecek ilh. kısaca kendilerini bilinçli bir şekilde önce küçük çalışma gruplarının, sonra toplumun ve nihayetinde devletin bir parçası kılacaklardır. Diğer bir önemli isim olan Paul Rühlmann ise Almanlarda bir politik bilinç eksikliğinden dem vurarak okullarda politik eğitim dersinin müfredata eklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Rühlmann, bireylerin hem Almanya’daki politik sistemi daha iyi kavramalarının hem de demokratik süreçleri daha fazla destekleyecek şekilde hareket etmelerinin gerektiği üzerinde durmuştur. Politik bir bilincin gelişmesi bireylerin toplum için toplumla daha entegre biçimde hareket etmesini sağlayacaktır (Detjen 2013, 59-65).

1918 yılı ise politik eğitim tartışmalarına ayrı bir ivme kazandıracaktır. Zira artık söz konusu olan yeni kurulan Weimar Cumhuriyetini ve demokrasiyi birey nezdinde de pekiştirmektir. Bu dönemdeki politik eğitim tartışmalarının bir yanıyla önceki dönemle süreklilik arz ettiği görülür. Yeni anayasanın 148. Maddesinde bütün okul müfredatlarında “vatandaşlık dersinin”

olacağı belirtilmiş. Hedef etik bir eğitimin, vatandaşlık bilinci ve kişisel ve mesleki becerilerle birlikte öğrencilere aktarılmasıdır. Bu süreç içinde derslerde öğrencilerin farklı görüşten olanlara saygı duyması gerektiği de ayrıca belirtilir (“Die Weimarer Reichsverfassung” t.y.). 1920’de ise çeşitli partilerin öncülüğünde bir eğitim konferansı düzenlenmiş ve burada da bir vatandaşlık dersinin müfredata eklenmesi vurgulanmıştır. Fakat bu önerilerin 1920’ler boyunca pratiğe geçirilmesinde ciddi sıkıntılar olduğu görülmektedir. Bir vatandaşlık dersinin hayata geçirilmesinin ötesinde söz konusu öneriler prensip olarak kabul edilmiş ama fiyata yansması sınırlı olmuştur (Detjen 2013, 77).

Weimar Cumhuriyetindeki politik eğitim tartışmalarını, söz konusu dönemdeki siyasi radikalleşmeden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Farklı toplumsal tabakalar arasındaki gerilimler daha erken dönemlerde de mevcuttur, fakat artık demokratik bir rejimin var olması, kısaca seçim sonuçlarının iktidarın kimin elinde olacağını belirlemesi, Almanya’daki iktidar kavgasının daha net ve keskin olmasına yol açmıştır. Bunun en net göstergesi sağ siyasetlerin nasyonal sosyalizm altında, sol siyasetin ise komünizm altında radikalleşmesidir. Politik eğitim bu radikalleşmenin karşısında bir araç olarak da düşünülmüştür. Ve bu sadece devletin hazırladığı eğitim müfredatında değil akademik çalışmalarda da görülür. Örneğin, Karl Mannheim’ın toplumdaki farklı dünya görüşlerinin kökenlerini irdelediği sosyolojik çalışmaları ve radikalleşen dünya görüşleri karşısında özerk bir aktör olarak “serbestçe süzülen entelektüellere” işaret etmesi, sosyolojinin bir politik eğitim aracı olarak kullanıldığı şeklinde yorumlanmıştır (Bkz. Loader ve Kettler 2018). Almanya’da siyaset biliminin kökenlerinin de yine 1920 yılında politik eğitim amacıyla kurulan Alman Siyaset Akademisinde (*Deutsche Hochschule für Politik*) yattığını belirtmek gerekir. Geniş bir entelektüel çevre tarafından desteklenen bu okulun kökenleri 1918 tarihinde önemli Alman entelektüellerden Friedrich Naumann’ın kurduğu Vatandaşlık Okulu’na (*Staatsbürgerschule*) dayanmaktadır. Alman Siyaset Akademisi esasında Weimar Cumhuriyeti’nin kuruluşuna verilmiş hızlı bir cevaptır. Alman halkının henüz demokratik bir rejimin acemisi olduğu düşüncesi ile yetişkinleri bu konuda eğitmeyi amaçlamıştır.

3. Türkiye’de politik eğitim

Politik eğitim, Türkçe literatürde çok yer bulmuş bir kavram değildir. Türkiye’de daha çok devletin vatandaşlarını belli bir politik anlayışla donatması gayreti “vatandaşlık eğitimi” kavramı ile karşılaşılır. Bu noktada da daha çok okul müfredatları ve ders kitapları (özellikle de ilk ve orta dereceli okullarda) konunun odağına taşınmaktadır. Almanya’da politik eğitim tartışmaları sadece devletin vatandaşlarına dayattığı bir müfredattan ibaret değildir, özellikle entelektüeller arasında farklı görüşlerin paylaşıldığı ve bunların devlet kademelerine öneri olarak sunulduğu görülür. Sadece okul müfredatı ve ders kitaplarına eğilmek ise tersi istikamette politik eğitimi sadece devletten tabana doğru bir hareket olarak değerlendirmektedir.

Şüphesiz politik eğitim Osmanlı’dan günümüze çok daha geniş bir alana yayılmaktadır. Bir yandan Osmanlı/Türk modernleşmesi bir zihniyet değişimine işaret ettiğinden, diğer taraftan ise değişen siyasal-toplumsal koşullar yeni ilişkiler ve kurumlar gerektirdiğinden öncelikle politik eğitimin bir ihtiyaç olarak belirlediğinin altını çizmek gerekir. Bu çerçevede esasında Yeni Osmanlı düşüncesinin gazeteler üzerinden yaptığı faaliyetlerle, ortaya attığı yeni fikirlerle (örneğin, Namık Kemal’in hürriyet ve benzeri kavramlar üzerindeki vurgusu ile) esasında kamuoyuna yönelik bir politik eğitim gayesi güttükleri düşünülebilir. Fakat 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilanı politik eğitimin kurumsallaşmasının da önünü açacaktır. Bu dönemde “hürriyet”in (bir ölçüde Weimar döneminde demokrasinin kaotik bir şekilde bütün topluma hakim olmasına benzeyerek) farklı toplumsal düşüncelerin daha rahat bir şekilde kamuda paylaşılmasının önünü açtığı, entelektüeller arasındaki siyasi kampaşmaların arasındaki hatların böylece netleştiği ve aynı zamanda bir iktidar mücadelesinin de ortaya çıktığı görülebilir. Söz konusu siyasi düşüncelerin yine gazete ve dergiler aracılığıyla kamu ile paylaşılması, yine aktif bir politik eğitim süreci olarak değerlendirilebilir. Fakat bu düşünceler artık sadece gazete ve dergi sayfalarında kalmayacak ve hayata geçirilme imkanı da bulacaktır. Burada özellikle Ziya Gökalp’in ismini özellikle anmak gerekir, zira Gökalp hem bir ideolog hem de eğitimci olarak bu dönemde politik eğitim noktasında en fazla göze çarpan isimdir. Gökalp, bir yandan bir Türk sosyolojisi inşa ederken bunu millet, kültür, medeniyet gibi kavramları yeniden

kurgulayarak yapmıştır. Bu kavramların yeniden inşa edilmesi esasında devlet, entelektüeller ve halk arasındaki ilişkinin de yeniden inşa edilmesi anlamına gelmektedir. Bir yandan bir Türk kimliği arayışı ile karşı karşıyayızdır (bu açıdan Almanya'daki kimlik arayışı ile örtüşür) diğer yandan sosyal bilimlerin de bu kimlik arayışı temelinde kurulmaya çalışıldığına şahit oluruz (bu açıdan da yine Almanya'dakine benzer şekilde sosyolojiye bir politik eğitim amacı yüklenmiştir).

Diğer taraftan 1908 sonrasında “Malumat-ı Medeniye” başlıklı bir ders ilk ve orta dereceli okullarda bağımsız olarak okutulmuş vatandaşlık eğitimi noktasındaki en ciddi adım da atılmış olmaktadır (Üstel 2004, 33; Civelek 2019). Dönem içinde farklı başlıklar altında ele alınan bu dersin bir önemi ise Cumhuriyet dönemindeki vatandaşlık derslerine de temel oluşturmasıdır. 29 Ekim 1923 itibarıyla Cumhuriyetin ilan edilmesi, şüphesiz devlet ile vatandaşlar arasındaki ilişkinin bu sefer daha köklü bir şekilde tanımlanması anlamını taşır. Bu çerçevede Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ilk ve orta dereceli okullarda “Malumat-ı Vataniye” ve sonraları “Yurt Bilgisi” dersleri müfredatta yer etmiştir. Görüldüğü üzere söz konusu vatandaşlık derslerinde toplumsal hayata ait olma olarak yorumlanabilecek “medenilik” yerini daha değer yüklü bir şekilde millet ve devlete aidiyet olarak okunabilecek “vatan-yurt” kavramlarına bırakmıştır. Üstel’in (2004, 129) aktardığı üzere bu derslerin adlarındaki bu değişikliği Hasan Âli Yücel “mevzuların cumhuriyet rejiminin iyiliklerini telkin edecek surette düzenlenmesi” anlamında yorumlar.

Cumhuriyet döneminin birçok yeni toplumsal düzenlemeyi ve bunların önemli bir kısmının sıradan insanın gündelik hayatını yeni baştan şekillendirecek tarz da olması (bu anlamda bir zihniyet dönüşümünü de öngörmesi) şüphesiz politik eğitimin sadece bir vatandaşlık bilgisi dersi ile sınırlı olamayacağını göstermektedir. Bir yandan söz konusu politik eğitimin tarih ve coğrafya başta olmak üzere birçok farklı derste izlerinin sürülebileceği öngörülürken diğer yandan farklı devlet kurumları aracılığıyla da politik eğitim süreçleri desteklenmektedir. 1930’lu yıllar bu noktada özel bir öneme sahiptir, 1931 yılında Türk Tarih Tetkik Cemiyeti’nin, 1932 yılında ise Türk Dil Tetkik Cemiyeti’nin kurulması, başlı başına tarih ve dil temelli (millet kavramının ve milliyetçilik anlayışının yeniden tanımlanması neticesinde) yeni bir politik bilincin Türkiye’de hakim

olmasının beklendiğini gösterir. Yine 1932 yılında Halkevleri’nin açılması da Cumhuriyet rejiminin sıradan halka da politik eğitimi taşıma niyetinde olduğunun açık bir göstergesidir. Halkevleri kurulurken dünya çapındaki farklı yetişkin eğitimi örnekleri de incelenmiş, esas amaç ise halk yığınlarını “aydın hale getirmek” olduğu belirtilmiştir (Özdemir ve Aktaş, t.y., 245). Halkevleri ile güdülen bir amaç da sadece şehirli nüfusa değil ama aynı zamanda köylülere de ulaşmaktır. Köylü eğitimi ise özellikle 1940’lardan itibaren Köy Enstitülerinin kurulması ile daha ciddi bir aşamaya gelecektir.⁸ Bu noktada ilginç bir not olarak belirtmek gerekirse, Köy Enstitülerinin tesis edilmesinde önemli katkıları olan İsmail Hakkı Tonguç ve Halil Fikret Kanad Almanya’da pedagoji eğitimi görmüş ve özellikle Kerschensteiner’in “iş okulu” görüşlerinden direkt etkilenmişlerdir.⁹

4. Gerhard Kessler ve Politik Eğitim

Gerhard Kessler (1883-1963), 1933 yılında Almanya’yı terk ederek Türkiye’ye sığınan ama aynı zamanda Türkiye’nin üniversite reformuna da birinci elden katkıda bulunan Alman profesörlerdendir. Kessler’in Almanya’daki akademik hayatına bakıldığında temelde sosyal politika alanında eserler verdiği ve hatta akademik sahada edindiği deneyimleri saha çalışmaları ile pratize etmeye çalıştığı da sıkça görünür. Kessler’in sosyal politika alanında eserler vermesi zaten onun farklı toplumsal tabakalar arasındaki ilişkileri ister istemez gözetmesini beraberinde getirmiştir. İşçi-işveren ilişkileri, işçilerin yaşam koşulları ve aynı zamanda entelektüellerin söz konusu toplum tabakaları arasında oynaması gereken rol Kessler’in ilgi alanında bulunur. Kısacası Kessler, toplumsal meselelerin tam da merkezinde bir akademik role sahiptir. Onun akademisyene biçtiği rol, Karl Mannheim’ın “serbestçe süzülen entelektüel”ine benzer şekilde toplumsal tabakalar arasında dengeleyici bir rol üstlenmektir (Bkz. Kessler 1930). Fakat Kessler’in Almanya’daki faaliyetleri akademik çalışmaların da ötesine geçerek politik sahaya da yansımıştır. Kessler, “Almanya ve politik eğitim” bölümünde değindiğimiz şekilde 1918’de Vatandaşlık Okulunu kuran Friedrich Naumann’ın sıkı

⁸ Dönem içindeki köycülük söylemi, halkevleri ve köy enstitülerinin bu söylemle ilişkisi için bkz. (Karaömerlioğlu 2006)

⁹ Tonguç’un (Reşat Şemsettin Sırer ile birlikte) 1934 tarihli *Almanya Maarifi* adında bir telif eseri, Kanad’ın ise 1954 tarihli Kerschensteiner’den *Karakter Kavramı ve Terbiyesi* başlıklı bir tercümesi bulunmaktadır.

bir takipçisidir ve aynı zamanda onun kurucusu olduğu Alman Demokratik Partisinin (*Deutsche Demokratische Partei*, DDP) de bir üyesidir. Hatta 1930'ların başında DDP'nin halefi olan Devlet Partisinden (*Staatspartei*) meclis adayı da olacaktır. Bu çerçevede özellikle 1932 yılının son aylarında, yani Hitler iktidara gelmeden hemen önce direkt Hitler'i hedef alarak kaleme aldığı yazılarından oluşan *Mücadele ve İnşa* (Kampf und Aufbau) politik bir bilinç uyandırma hedefleyen bir kitap olarak bizim açımızdan Kessler'i değerlendirmek adına önemli bir göstergedir.

Kessler şüphesiz Türkiye'de daha sınırlı şartlar altında çalışmıştır. Hem burada mülteci bir profesördür, sınırlı bir sosyal hayata sahiptir ve aynı zamanda yeni kurulan üniversitenin ihtiyaçları çerçevesinde çalışmalara imza atmaktadır. Bu da Kessler'in Türkiye'de sadece sosyal politikacı değil aynı zamanda sosyolog kimliği ile de çalışmalar üretmesi, derslere girmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'de Kessler'den öğrencilere ya da halka yönelik direkt bir politik eğitim vermesi beklenmemiştir. Gerçi Kessler'in zaman zaman Halkevleri'nde konferanslar verdiği görülür,¹⁰ ki bu esasında Kessler'in sözleşmesinde yer alan bir maddede de belirtilmiştir. Bu konferansların daha çok Batı'daki sosyal politika tecrübesinin toplumsal ve hukuki boyutları ile aktarılması olarak değerlendirilebilir, ki bunun da esasında politik eğitim içinde değerlendirilebilecek bir boyutu vardır, zira bu tarz sosyal politika sahasına dair çalışmalar devlet ile birey arasındaki ilişkiye ve bireyin bir vatandaş olarak sahip olduğu hak ve görevlere dair birçok ipucu içerir. Fakat özellikle üniversitedeki derslerin içeriğine dönük, özellikle de politik eğitimi hedefleyen bir talep söz konusu değildir. Bununla birlikte Kessler'in özellikle *İçtimaiyata Giriş* (1938) başlıklı ders notlarından oluşan kitaba bakıldığında dolaylı bir politik eğitim değeri de ihtiva ettiği görülür.

Kessler bir teorisyen değildir. Bu sebeple onun derslerinde sunduğu "sosyoloji" esasında Alman sosyal bilim geleneği içindeki sosyolojik unsurların bir tanıtımına dayanır. Fakat buna rağmen Kessler'in tanıttığı sosyoloji anlayışı da ona has bir kurgu içerir. Bu kurgu içinde de toplumsal hayat içinde bireyin hangi güçlere

¹⁰ Kessler'in Halkevlerinde verdiği konferanslardan bazılarının başlığı şu şekildedir: "Sosyal Cephe", "Türk İş Kanunu", "Büyükşehirlerin İçtimai Çehresi ve Zamanımızda Büyük Bir Şehirden Beklenen Vazifeler". Bazı eksiklerle beraber Kessler'in Türkiye'deki yayınlarının bibliyografisi için bkz. (Tütengil 1963). Kessler'in Almanya'daki eserleri ile birlikte daha geniş bir bibliyografisi için bkz. (Baş, 2015)

dayanması gerektiği ve toplumsal hayatın hedefleri belirlenmiştir. Esasında bütün bunlar modern zamanlarda yaşayan bireyin modern toplumda nasıl hareket etmesi gerektiğine dair bir kılavuz anlamı taşır. Bu gereklilik modern toplumun işleyişinin tabii bir yansımasıdır. Göreceğimiz üzere bu işleyiş bazı etik kodlara da sahiptir, fakat Kessler burada temelde toplumsal hayatın kendi iç mekanizmalarına dayanan olgusal bir gerekliliğe işaret eder.

Kessler’in sosyolojisinin politik eğitim ihtiva eden yönü hürriyet, ahlak ve kolektivizm kavramlarına yaslanır.¹¹ Hürriyet toplumun kurucu unsurudur, zira bireyler kendi akıl, duygu ve iradelerini kullanarak hür bir şekilde toplumun kuruluşuna dahil olurlar. İnsan doğa karşısında pasif durumundan kendi hür iradesi ile toplumu kurmayı seçerek aktif bir duruma geçer (Kessler 1985, 10, 34-37). Fakat bu hürriyet, aynı zamanda hür irade ile seçilmiş feragati de içerir. İnsan başka insanlarla birliktelik oluşturmak istiyorsa yine hür iradesine dayanarak yeri geldiğinde geri çekilmeyi de bilecektir. Hürriyet bu yönüyle insanın sosyal yönünü pekiştirir. Bunun en açık örneği mülkiyettir. Mülkiyet insanın kendi hür varlığını temellendirmesi için gerekli olan bir haktır, mülkiyetten yoksun bir birey tam hürriyetine kavuşmuş da kabul edilemez. Fakat mülkiyet tabii değil sosyal bir haktır, ve sosyal bir hak olması veçhiyle de sınırsız bir hak değildir, ancak bireyin topluma karşı sorumluluğu ile bir anlam kazanır (Kessler 1985, 65-68). Dolayısı ile Kessler birey ile toplumu bir denge içinde var kılma üzerine bir sosyoloji anlayışı ortaya koymaktadır. Bu dengede kilit unsur ise ahlaktır. Bireyin topluma karşı, bir topluluk hayatı sürmekten kaynaklanan sorumlulukları, kısaca hür iradesi ile yapmayı seçeceği feragatler ahlakın da temelini oluşturur. Şüphesiz din de toplumsal bir kurum olarak ahlakın önemli bir kaynağıdır fakat özellikle kapitalizm çağında sosyal politika kurumları da (kooperatifler gibi) bu ahlaki (bireyin başkalarına göstereceği iyiliği) besleyecek kaynaklar arasında yer alır. Hür birey ahlaki davranış gösterdiği takdirde kolektif bir hayatın temellerini de atmış olur (Kessler 1985, 40-61). Kessler’in sosyolojisinde kolektif hayatın tabii sonucu ise millet ve devlet hayatıdır. Kendi tipolojisi içinde devlet halkı (diğerleri kan, lisan ve kültür halkıdır) kültürleşme sürecinin en üst basamağıdır. Bir anlamda bireyin sosyal varlığı devlet oluşumu ile tabii zirvesine ulaşır (Kessler 1985, 214-53). Fakat burada bireyin devletin içinde

¹¹ Kessler’i bu çerçeveden “hürriyetçi kolektivizm” başlığı altında daha geniş olarak değerlendirdiğimiz bir çalışma için bkz. (Baş, 2015, ss. 296-313)

eridiği, dönemin (1930'ların) totaliter rejimlerini anımsatan bir yapılanma değildir söz konusu olan. Bireyin hür iradesi onun ahlaki yönü ile bir anlamda diyalektik bir ilişki içinde devlet dediğimiz kolektif varlığın sentezini oluşturur.

Kessler'in sosyoloji dersi bünyesinde ve diğer çalışmalarında ortaya çıkan politik eğitim niyet edilmemiş bir sonuç olarak değerlendirilmelidir, zira Türk hükümetinin birinci elde Kessler ve diğer Alman profesörlerden böyle bir beklentisi mevcut değildir. Zaten Kessler'in politik eğitimi de içerik olarak somut ve Türkiye'ye özgü bir karakter taşımaz. Türkiye'de vatandaşlık eğitimi üzerinden gerçekleştirilen kimlik arayışının içinde yer almaz bu çerçevede. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde özellikle Ziya Gökalp'in sosyolojisi üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılan millet merkezli, bu anlamda halk-devlet örtüşmesini öngören vatandaşlık olgusunu destekler. Fakat Kessler'in politik eğitiminin işlevsel rolü, daha çok modern toplumlarda birey-toplum-devlet ilişkilerini düzenleyen bir yapıdadır. Bu çerçevede, Kessler'in sosyal politika vurgularını da hesaba katacak olursak, endüstrileşme ile birlikte ileriki dönemlerde batılı tarzda bir sınıf yapısına evrilmesi öngörülen ve yine Batı toplumlarının yaşadığı toplumsal problemlerle karşılaşması muhtemel Türkiye'ye geleceğe dönük kılavuz sunmaktadır.

Sonuç

Politik eğitim tarih boyunca farklı toplumlarda kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmıştır, fakat modern toplumların ortaya çıkışı ile birlikte "vatandaşlık" kavramının gittikçe daha önemli hale gelmesi ve özellikle 20. yüzyılda da demokrasinin modern toplumların hakim politik rejimi olarak belirmesi ile politik eğitim de vatandaşlık ve demokrasi eğitimi olarak özel bir anlama bürünmüştür. Fakat toplumların politik eğitimin içeriğini de modernlikle kurdukları kendilerine has ilişkiye göre doldurduklarından söz edilebilir. Bu çerçevede bakıldığında Almanya ve Türkiye'de politik eğitimin içeriği bir kimlik arayışına yaslanmaktadır.

Almanya'da kimlik arayışı "Almanlık"ın ne olduğu üzerine odaklanmıştır. Bunun da öncelikli sebebi Almanların siyasi birliklerini geç gerçekleştirmeleri ve bu süreç içinde özellikle Batı Avrupa ile ciddi çatışmalar içinde olmalarıdır. Buna Almanya'nın kendi içindeki sosyal çatışmalar da eklenmiştir. Bu çerçevede

Birinci Dünya Savaşı dönemi sonrası Almanya’sına (Weimar Cumhuriyeti dönemi) bakıldığında, politik eğitim ile temel amacın vatandaş olarak bireyler ile devlet arasındaki ilişkisinin tesis edilmesi, bireylerin kolektif birlikteliği olarak halkın tanımlanması, demokratik rejime adapte olma ve siyasi radikalleşmeyi önleme şeklinde belirir. Almanya’da politik eğitimin özellikle 1890 yılından itibaren devlet tarafından da bir ihtiyaç olarak görüldüğü açık olsa da, bu süreç zarfında özellikle entelektüeller arasında ciddi tartışmalar ve görüş farklılıkları olduğu, Weimar Cumhuriyeti dönemindeki görüşmelerde bu görüş farklılıklarının daha ciddi müzakere edildiği görülebilir. Bu müzakere sürecinin zaman zaman belirli bir politik eğitim anlayışının hayata geçirilmesini de engellediği gözlemlenebilir.

Türkiye’nin kimlik arayışı ise büyük ölçüde 18. yüzyılda başlayan modernleşme sürecinin devletten başlayarak ortaya çıkardığı zihniyet değişimi ve bu zihniyet değişimine bağlı olarak devlet-bürokrat-tebaa ilişkilerinin yeniden tanımlanmaya başlamasının bir sonucudur. Bu noktada özellikle II. Meşrutiyet ile birlikte tebaadan vatandaşlığa geçişin de hızlandığı literatürde belirtilmektedir. Bu dönemde imparatorluktan millet merkezli bir topluma doğru dönüşümün de arzulandığı, arzulanmanın ötesinde bunun bir gerçeklik olarak da devlet yöneticilerinin ve entelektüellerin karşısına çıktığı görülmektedir. Özellikle Ziya Gökalp’in metinleri bunun bir yansıması olarak rahatlıkla okunabilir. Dolayısı ile II. Meşrutiyet sonrası politik eğitim, tebaadan vatandaşlığa geçiş ve millet merkezli toplum temelinde şekillenmeye başlamış, bu eğilim Cumhuriyet’in ilanından sonra da devam etmiştir. Cumhuriyet ile birlikte daha köklü reformların toplumsal hayatı şekillendirmesi, özellikle 1930’lardan itibaren nüfusun yaklaşık %80’ini oluşturan köylülere de hitap edilmek istenmesi ve millet tanımının yeni bir tarih ve dil anlayışı ile yapılması politik eğitimin içeriğini belirleyen anahtar meselelerdir. Almanya’dan farklı olarak politik eğitim Türkiye’de devletin yönlendirmesi ile daha kesin ve hızlı bir şekilde hayata geçirilmiş görünmektedir.

Gerhard Kessler’in metinleri ise bir ölçüde Alman ve Türk anlayışlarının kesişim noktalarında belirir. Kessler Almanya yıllarında endüstriyel-sınıfsal bir toplumun oluşumunu ve modern toplumun temel dinamiklerini ve problemlerini çok yakından gözlemlemiştir. Türkiye Almanya gibi endüstrileşme konusunda

henüz ileri adımlar atamasa ve Batı toplumlarına benzer bir sınıfsal yapıya sahip olmasa da, Kessler özellikle *İçtimaiyata Giriş* kitabında sosyolojinin meselelerini tanımlarken, Türkiye'nin de deneyimlemekte olduğu "modernliği" ve modern toplumsal ilişkileri genel hatları ile gösterebilmiştir. Bu noktada bireyin toplumsal varlığının hürriyete bağlanması, fakat toplumsal hayatın aynı zamanda ahlaki bir duruşu gerektirmesi, hürriyet ile ahlaki duruşun birlikte kolektif hayatı ortaya çıkarması, bunun günümüzdeki karşılığının da devlet ve halk olması Kessler'in politik eğitiminin temellerini oluşturur. Kessler'in politik eğitimini daha geniş çerçevede düşündüğümüzde, bunun Almanya'daki toplum bilimleri geleneğinin bir yansıması olduğunu belirtmemiz gerekir. Kessler direkt olarak Cumhuriyet rejiminin politik eğitim anlayışına bir katkıda bulunmayı hedeflememişse de (bu çerçevede politik eğitim Kessler'in akademik çalışmalarının ve özelde sosyoloji derslerinin "niyet edilmemiş" bir sonucu olsa da), modern toplumda birey-toplum-devlet ilişkilerine dair kritik noktalara işaret etmesiyle, ileride modernleşme yönünde daha köklü adımlar atması öngörülen (özellikle endüstrileşme temelinde) Türkiye'nin geleceğine dair bir kılavuz oluşturmuş olarak da kabul edilebilir.

Kaynakça

Baş, Muhammed Fazıl. 2015. "Tarihçi İktisattan Sosyolojiye: Gerhard Kessler". Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Breuilly, John. 2019. *Avusturya Prusya ve Almanyanın Olusumu 1806 - 1871*. İletisim Yayinlari.

Bundeszentrale für politische Bildung. t.y. "Die bpb | bpb". bpb.de. Erişim 19 Aralık 2021. <https://www.bpb.de/die-bpb/>.

Civelek, Nuri. 2019. "İkinci Meşrutiyet Dönemi 'Malumat-ı Medeniye' Ders Kitaplarında Vatandaşlık Kavramı (1908-1922)". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Detjen, Joachim. 2013. *Politische Bildung: Geschichte und Gegenwart in Deutschland*. 2., Aktualisierte und erw. Aufl. Lehr- und Handbücher der Politikwissenschaft. München: Oldenbourg.

"Die Weimarer Reichsverfassung". t.y. Erişim 19 Aralık 2021. https://www.jura.uni-wuerzburg.de/fileadmin/02160100/Elektronische_

Texte/Verfassungstexte/Die_Weimarer_Reichsverfassung_2017ge.pdf.

“Erziehung zwischen Tradition und Moderne - Politische Bildung und Untertanengeist im Deutschen Kaiserreich (1871-1918)”. t.y. *Profession Politische Bildung - der Beruf zur Demokratie*. (blog). Erişim 21 Aralık 2021. <https://profession-politischebildung.de/grundlagen/geschichte/kaiserreich/>.

Frazer, Elizabeth. 1999. “Introduction: The Idea of Political Education”. *Oxford Review of Education* 25 (1-2): 5-22. <https://doi.org/10.1080/030549899104099>.

Hamad, Ibnu, Helmi Qodrat Ichtiat, ve Zulham. 2001. “Political education the political education through the mass media? A survey of Indonesian university students”. *Asia Pacific Media Educator*, sy 11: 55-71.

Karaömerlioğlu, Asım. 2006. *Orada bir köy var uzakta: erken cumhuriyet döneminde köycü söylem*. 1. baskı. İletişim yayınları Araştırma - inceleme dizisi, 1155 200. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kessler, Gerhard. 1930. *Arzt und Arbeiter*. Berlin: Montanus Druckerei.

———. 1985. *Sosyolojiye Başlangıç*. İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü 30. Yıl Yayınları.

Koselleck, Reinhart. 2009. *Kavramlar tarihi: politik ve sosyal dilin semantiği ve pragmatigi üzerine araştırmalar*. İletişim.

Loader, Colin, ve David Kettler. 2018. *Karl Mannheim’s Sociology as Political Education*. Taylor&Francis.

Lovett, Tom, Chris Clarke, ve Avila Kilmurray. 2018. *Adult Education and Community Action: Adult Education and Popular Social Movements*. Milton: Routledge. <https://public.ebookcentral.proquest.com/choice/publicfullrecord.aspx?p=5596812>.

Massing, Peter. 2003. “Politische Bildung”. İçinde *Handwörterbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland*, editör Uwe Andersen ve Wichard Woyke, 501-9. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. <https://doi.org/10.1007/978-3-322->

93450-5.

Morina, Christina. 2008. "An Experiment in Political Education': Henry W. Ehrmann, German POWs in US Reeducation Programs, and the Democratisation of Germany after the Second World War". *War & Society* 27 (1): 79-103. <https://doi.org/10.1179/072924708792208021>.

Özdemir, Yavuz, ve Elif Aktaş. t.y. "Halkevleri (1932'den 1951'e)". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 0 (235-262): 45.

Puaca, Brian. 2009. *Learning Democracy: Education Reform in West Germany, 1945-1965*. Berghahn Books.

Reheis, Fritz. 2015. *Politische Bildung: Eine kritische Einführung*. Springer-Verlag.

Ringer, Fritz K. 1990. *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890-1933*. Wesleyan University Press.

Sirivunnabood, Punchada. 2016. "Political Education: The Role of Political Parties in Educating Civil Society on Politics". *Humanities, Arts and Social Sciences Studies (FORMER NAME SILPAKORN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, HUMANITIES, AND ARTS)*, Aralık, 157-94. <https://doi.org/10.14456/sujsha.2016.20>.

Sussmuth, Hans. 1994. *One Germany, Two Identities? Challenges to Political Education in Germany Following Unification*. <https://eric.ed.gov/?id=ED372988>.

Tütengil, Cavit Orhan. 1963. "Ord. Prof. Dr. G. Kessler'in Sosyoloji Tarihimizdeki Yeri ve Türkiyedeki Yayınlarının Bibliyografyası". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1963. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/882/9799>.

Üstel, Füsun. 2004. "Makbul vatandaş"ın peşinde: II. Meşrutiyet'ten bugüne Türkiye'de vatandaş eğitimi. İletişim.

Türkiye-AB Tarım İlişkileri (Tarihçe ve Beklentiler)

Selma AYTÜRE¹

Öz

Türkiye-AB tarım ilişkilerinin başlangıcı, Türkiye-AB İlişkilerini kuran Ankara Anlaşmasına dayanmaktadır. Ankara Anlaşması'nda, üç aşamalı bir süreç öngörülmüştür. Türkiye üzerine düşen uyum yükümlülüklerini yerine getiremediği için tarım gümrük birliği dışında kalmıştır. Müzakere Çerçeve Belgesi ile belirlenen 35 fasıldan üçü tarımla ilgilidir

Tarım ticaret ilişkileri tavizli rejim kapsamında devam etmektedir. AB, Ortak Tarım Politikasında sık sık değişiklikler yapmakta, uyum sağlamaya çalışılan hedef sürekli yer değiştirmektedir. Brexit ile birlikte AB'nin geleceği tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin ticaretini yakından etkilemesi beklenen TTIP Anlaşması görüşmeleri kesintiye uğramıştır. Tarım ve hizmet ticaretinin Gümrük Birliği kapsamına alınması tartışılmaktadır.

Bu çalışma Türkiye-AB tarım ilişkilerini ele almayı, ilişkilerin muhtemel geleceğini tartışmayı ve bu tartışmalara katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, AB, Tarım İlişkileri, Tarihçe, beklentiler

¹ Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Şereflikoçhisar Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, e-mail: sayture@ybu.edu.tr

Turkey – EU Agricultural Relations (History and Expectations)

Abstract

The beginning of Turkey-EU agricultural relations are based on the Ankara Agreement establishing Turkey-EU relations. In the Ankara Agreement, three-step process is foreseen. Agriculture remained outside the customs union as Turkey could not fulfill its compliance obligations. Three of the 35 chapters determined by the negotiation framework document are related to agriculture

Agricultural trade relations continue under the concessional regime.. The EU is making frequent changes in the Common Agricultural Policy, and the target to adapt is constantly changing. With Brexit, the future of the EU has begun to be discussed. Talks on the TTIP agreement, expected to closely affect Turkey's trade, have been interrupted. It is discussed that agricultural and service trade to be included in the Customs Union.

In this context, the paper aims to discuss Turkey-EU agricultural relations, discuss the possible future of these relations and contribute to these discussions.

Keywords: Turkey, EU, agricultural relations, history, expectations

Giriş

Türkiye ile AB'nin ilişkileri diğer ülkelerle olan ilişkilerden farklılık arz etmektedir. Bu ilişki içinde tarım ilişkilerinin de kendine özgü bir özelliği bulunmaktadır ve diğer ülkelerle olan ilişkilerden oldukça farklıdır.

Türkiye-AB tarım ilişkilerinin başlangıcı, Türkiye-AB İlişkilerini kuran Ankara Anlaşmasına dayanmaktadır. Ankara Anlaşması'nda, Türk ekonomisinin kalkınmasına yardımcı olmak üzere Topluluğun belli bir süre Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunacağı, Ortaklık Anlaşmasının amaçlarına ulaşabilmek için taraflar arasında bir gümrük birliğinin kurulacağı belirtilmekte ve bu hususla ilgili olarak üç aşamalı bir süreç öngörülmüştür.

Ankara Anlaşmasında, 1963-1973 yıllarını kapsayan hazırlık döneminde Türkiye tarımında önemli yere sahip olan geleneksel ihraç ürünlerinde Türkiye'ye tercihli bir geçiş sağlanmıştır. Geçiş dönemindeki ticari ve ekonomik ilişkilerin mahiyeti Katma Protokol ile belirlenmiştir. Katma Protokol ile, tarım sektörü gümrük birliği dışında bırakılmış, tercihli rejim uygulamasına devam edilmesi ve geçiş döneminin sonuna kadar Türk Tarımının, Ortak Tarım Politikasına yönelik önlemleri alması kararlaştırılmıştır.

1/80, 1/95 ve 1/98 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararlarında tarımla ilgili önemli hususlar yer almıştır.

10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Kararları ile, Türkiye'nin üye adaylığı kabul edilmiş ve 3 Ekim 2005 tarihinde müzakereler başlamıştır. Müzakere Çerçeve Belgesi ile belirlenen 35 fasıldan üçü tarımla ilgilidir (11,12 ve 13.fasıllar). Müzakerelerin başlaması ile iki aşamalı bir tarama süreci yaşanmıştır.

9 Kasım 2006 tarihinde AB, Türkiye'nin Ek Protokol'e ilişkin taahhütlerini (Türkiye'den deniz ve hava limanlarını Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne açması) yerine getirdiğini doğrulayana kadar, 8 faslın müzakereler açılmayacağını ve hiçbir faslın geçici olarak kapatılmayacağını kararlaştırdı. Bu fasıllar arasında, 11. Fasil: Tarım ve Kırsal Kalkınma ve 13. Fasil: Balıkçılık, yer almıştır.

1. Türkiye-AB Tarım İlişkilerinin Tarihçesi

Türkiye ile AB (O günkü adı ile AT) arasındaki tarım alanındaki

ilişkilerin temeli, ortaklığın temelini oluşturan Ankara Anlaşması'na dayanmaktadır. 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan ve 1 Ocak 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Anlaşması üç dönem öngörmüştür: Hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem.

1.1. Hazırlık dönemi

1963-1973 yıllarını kapsayan hazırlık döneminde, iki taraf arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve Türkiye'nin ekonomisini gümrük birliğine hazırlamak ve güçlendirmek amacı hedeflenmiştir. Bu dönemin esasları Geçici Protokol ve Mali Protokol ile belirlenmiştir. Geçici Protokol'ün 2nci maddesi ile, Türkiye tarımında önemli bir yere sahip olan geleneksel dört ihracat ürünü olan tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık ithalatı için AB, Türkiye'ye kota dahilinde gümrük vergisi indirimi şeklinde tercihli bir rejim sağlamıştır. AB tarafından Türkiye'ye 1967 yılından itibaren, Geçici Protokol'ün 6ncı maddesine dayanılarak, bazı narenciye ürünleri, deniz ve iç su ürünleri ve şarap için belirli kontenjanlar dahilinde gümrüksüz veya düşük gümrük vergisi tavizleri tanınmıştır. Bu dönemin 5 yıl sürmesi ve Türkiye istediği takdirde 12 yıla çıkarılması öngörülmüştür².

1.2. Geçiş dönemi (Katma Protokol)

Türkiye 5 yıllık sürenin sonunda AB ile ikinci döneme geçmek için görüşmelere başlamış, bu görüşmelerin sonunda 1 Ocak 1970 tarihinde Katma Protokol imzalanmıştır.

Katma Protokol, 1973-1995 yılları arasında kapsayan geçiş döneminin esaslarını belirlemektedir. Katma Protokol'de, tarım sektörü gümrük birliği dışında bırakılmış, tarım ürünlerinde tercihli rejim uygulamasının devamı kararı alınmış ve Türkiye'nin Geçiş Dönemi'nin sonuna kadar Türk Tarımının Ortak Tarım Politikası (OTP)'na uyum sağlamasına yönelik önlemleri alması öngörülmüştür. AB 1973 yılından itibaren Türkiye'nin ihracat ettiği tarım ürünlerinin % 37'sini oluşturan kuru üzüm ve tütünden gümrük vergisi almamış, bazı tarım ürünlerine tercihli gümrük vergisi uygulamış ve bunların dışında kalan ürünlere de % 50-60 civarında gümrük vergisi ve kota uygulamıştır.

1/80 Sayılı OKK: Bu Karar çerçevesinde, uygulanan tercihli rejimin

² TKB. (2000). "Avrupa Birliği'ne Giden Yolda Türk Tarımı." Ankara s. 35

genişletilmesi ve Türkiye'den ithal edilecek tarım ürünlerine uygulanan sabit gümrük vergilerinin 1 Ocak 1987 tarihinde kaldırılması kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin AB'ye ihraç ettiği bazı meyve ve sebzelere takvime bağlı olarak belirli dönemlerde gümrük muafiyeti getirilmiştir.

1.3. Son dönem: 1/95 Sayılı OKK (Gümrük Birliği)

1/95 Sayılı OKK'nın 17-21inci Maddelerine göre, sadece işlenmiş tarım ürünlerinin gümrük birliği çerçevesinde serbest dolaşıma tabi olacağı belirtilmiştir.

OKK'nın 22inci Maddesinde, tarım ürünlerinin serbest dolaşımını sağlama hedefi teyit edilmekte ve bu amaçla ek bir sürenin gerekliliği kaydedilmektedir. 23'üncü Maddede, tarım ürünlerinin serbest dolaşımının, Türkiye'nin AB'nin OTP'nı benimsemesine bağlı olduğu vurgulanmakta, bu doğrultuda alınacak tedbirler konusunda Ortaklık Konseyi bünyesinde danışma toplantıları yapılabileceği belirtilerek, Topluluğun tarım politikalarını belirlerken, Türk Tarımının çıkarlarını da gözetmesi ve alınan kararlar konusunda Türkiye'ye bilgi vermesi hüküm altına alınmaktadır. 24'üncü Maddede, Topluluk ve Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde birbirlerine tanıdıkları tercihli rejimleri, aşamalı olarak ve karşılıklı avantajlar yaratacak biçimde geliştirmeleri öngörülmüştür. 25inci Maddede ise, Ortaklık Konseyinin, Türkiye'nin OTP önlemlerini aldığını teyit ettikten sonra, tarım ürünlerinin serbest dolaşımı için gerekli tedbirleri alacağı belirtilmiştir³.

1/98 Sayılı OKK: Katma Protokol'ün 35inci Maddesinde yer alan ve 1/95 Sayılı OKK ile teyit edilen, Topluluk ve Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde birbirlerine tercihli rejim öngörecekları ve bunu aşamalı olarak ve karşılıklı avantajlar yaratacak şekilde geliştirecekları hükmüne dayanarak Topluluk Türkiye'den taviz talep etmiştir. AB ile 1993 yılında başlayan ve 13 tur süren müzakereler neticesinde, Türkiye ile AB tarım ürünleri ticaretinde tercihli (tavizli) rejimi genişleten Protokol, 25 Mart 1997 Tarihinde imzalanmış ve 9 Ocak 1998 tarihinde İthalat Rejimi Kararı olarak Türkiye Resmi Gazetesinde ve 1/98 Sayılı OKK olarak 28 Şubat 1998 tarihli AB Resmi Gazetesinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. OKK ile tarafların tarım alanında birbirlerine tanıdıkları tavizler

³ A.g.e, s. 41

genişletilmiş ve bazı ürünlere yeni düzenlemeler getirilmiştir⁴.

AB'nin 2004 ve 2007 yıllarında gerçekleştirdiği genişlemeler neticesinde 1/98 Sayılı OKK'nın revizyonu ihtiyacı doğmuş, bunun neticesinde yeni Üye Devletlerle akdedilmiş olan Serbest Ticaret Anlaşması hükümleri 1/98'e dercedilerek, 2/2006 Sayılı OKK altında birleştirilmiştir. 2/2006 Sayılı OKK, 22 Aralık 2006 tarihli AB Resmi Gazetesinde yayımlanmıştır⁵.

2. Helsinki Zirvesi ve Sonrası

10-11 Aralık 1999 tarihinde toplanan Helsinki Zirvesinde Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmiştir. Zirve Kararları gereğince 8 Mart 2001 tarihinde Türkiye için bir Katılım Ortaklığı Belgesi kabul edilmiştir. Belgede Türkiye'nin tam üyeliğe hazırlanması için ulaşması gerekli hedefler belirlenmiş, bu hedeflere ulaşmak için kısa ve orta vadeli öncelikler ortaya konmuştur. Katılım Ortaklığı Belgesinde yer alan önceliklerin hayata geçirilmesine yönelik program ve takvim içeren ilk Ulusal Program 26 Mart 2001 tarihinde Avrupa Birliğine sunulmuştur. Katılım Ortaklığı Belgesi 2003, 2006 ve 2008 yıllarında yenilenmiştir.

17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de yapılan AB Zirvesinde, Türkiye ile 3 Ekim 2005 tarihinde tam üyelik müzakerelerini başlatma kararı alınmış ve bir müzakere çerçeve belgesi kabul edilmiştir. Belgede müzakerelerin 35 fasılda yürütüleceği belirtilmiştir. Her bir fasıl bir müktesebat alanını temsil etmektedir. Buna göre tarımla ilgili konular: "11. Fasıl: Tarım ve Kırsal Kalkınma", "12. Fasıl: Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı", "13. Fasıl: Balıkçılık" olarak 3 grupta toplanmıştır. Müzakere Çerçeve Belgesinde belirlenen usuller çerçevesinde ilk önce Tarama Süreci gerçekleştirilmiştir. Tarama Süreci de iki aşamada gerçekleştirilmiştir: Tanıtıcı Tarama ve Ayrıntılı Tarama.

15 Aralık 2006'da Brüksel'de yapılan Liderler Zirvesinde, 8 başlıkta müzakerelerin askıya alınması kararlaştırıldı. Bu çerçevede, Türkiye'nin Ek Protokol'e ilişkin taahhütlerini yerine getirdiğini doğrulayana kadar, 8 başlığın açılmayacağı ve geçici olarak kapatılmayacağı belirtildi. Bu 8 fasıl içerisinde, "11. Fasıl: Tarım ve

⁴ A.g.e., s. 42

⁵ Atılğan, Şahika. (2009). "1/98 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı." Türkiye-Avrupa Birliği Tarım İlişkilerinde Dönüm Noktaları, 95-106. Ankara: TKB Yayınları, s. 100)

Kırsal Kalkınma” ile “13. Fasl: Balıkçılık” yer almıştır.

12 No’lu Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı Politikası Faslı, AB tarafından iletilen 6 adet açılış kriterinin karşılanması için gerekli çalışmaların tamamlanması sonrası, 30 Haziran 2010 tarihinde Brüksel’de gerçekleştirilen 9. Türkiye-AB Katılım Konferansında müzakereye açılmıştır. Müzakerelerin geçici olarak kapatılabilmesi için 7 adet kapanış kriteri bulunmaktadır. Söz konusu kapanış kriterlerinin karşılanması amacıyla kamu kurum ve kuruluşları ile birlikte gerekli adımlar atılmaktadır. Balıkçılık Faslında henüz taslak tarama sonu raporu bile iletilmemiştir⁶.

Katılım Ortaklığı’nın öncelikleri ve mevzuatın yaklaştırılması konularındaki gelişmeleri izlemek ve Ortaklık Komitesi’ne yardımcı olmak amacıyla, 3/2000 Sayılı OKK ile 8 adet alt komite kurulmuştur. Bu komiteler, Türk ve AB uzmanlarının bir araya gelmesini ve karşılıklı bilgi alışverişini sağlamaktadır. Bu komitelerden biri de “1 No.lu, Tarım ve Balıkçılık Alt Komitesi’dir. Komitenin yılda iki kez toplanması öngörülmüşse de, çeşitli sebeplerle düzenli toplanamamıştır, yine de bilgi alışverişi için iyi bir platformdur ve halihazırda AB ile tarım konularında diyalogun sürdürüldüğü tek zemindir.

3. Son Dönem Gelişmeleri

Son dönemde en çok üzerinde durulan konulardan biri Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliğinin güncellenmesidir. AB’nde OTP’de reform arayışları sürmüştür. Bu konuda atılan yeni adımlar vardır. İngiltere’nin AB’den ayrılması Türkiye’yi yakından ilgilendirmiş, önemli bir ticari partnerimiz olan İngiltere ile yeni bir ticaret anlaşması yapılması gerekmiştir. Ayrıca AB, Batı Balkan ülkelerine üyelik perspektifi vermiştir. İklim değişikliği bölgeyi yakından ilgilendirmektedir. Bütün bu gelişmeler Türkiye’yi etkilemektedir.

3.1. Gümrük Birliği’nin güncellenmesi

Gümrük Birliği’nin dinamik etkileri, Türk imalat sektörünün rekabet ve verimlilik düzeyine olumlu yönde katkıda bulunmuş, yabancı yatırımcıların Türkiye’ye yönelmesinde etkili olmuştur. Sağladığı yapısal değişim ve ülkemize kazandırdığı rekabetçilik

⁶ AB Başkanlığı. 2021. Accessed Dec. 10, 2021. <https://www.ab.gov.tr/files/pub/abms.pdf>

yaklaşımı, üretim yapısını çeşitlendirmiş, kaliteli ve güvenli ürün üretimini sağlamıştır. Ülkemizin AB'ye uygun şekilde oluşturduğu teknik mevzuat altyapısı, AB'nin fikri mülkiyet ve rekabet kurallarını benimsemesi, ülkemizin uluslararası pazarlarda rekabet gücünü yükseltmiş, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle entegrasyonunu artırmıştır.

Ancak Gümrük Birliği'nin uygulamadan kaynaklanan sorunlu tarafları da mevcuttur. Bu sorunları temel olarak, AB'nin serbest ticaret anlaşması (STA) imzaladığı bazı ülkelerin, AB üzerinden pazara girme avantajının da etkisiyle ülkemizle benzer bir anlaşma imzalamada isteksiz kalmasıyla oluşan ticaret sapması ve haksız rekabet riski, Gümrük Birliği'ni ilgilendiren alanlarda AB'nin karar alma mekanizmalarına yeterli düzeyde dahil olunamaması, bazı üye ülkelerce ülkemizde kayıtlı ticari araçlara uygulanan karayolu kotaları ile işadamlarımızla kamyon şoförlerimize uygulanan vizelerin oluşturduğu teknik engeller olarak sıralamak mümkündür.

Avrupa Komisyonu tarafından, Gümrük Birliği'nin bu sorunlarına ilişkin olarak Dünya Bankası'na (DB) bir çalışma yaptırılmıştır. Bu çalışma sonucunda Dünya Bankası tarafından hazırlanan rapor Nisan 2014'te kamuoyu ile paylaşılmıştır. Raporda, Gümrük Birliği'nin negatif ve pozitif etkilerine ilişkin tespitlerde bulunulmuş, Türkiye'nin Gümrük Birliği'nin asimetrik yapısından kaynaklanan sıkıntılarının çözümüne vurgu yapılmış ve değerlendirme sonucunda AB ile Türkiye arasındaki ticari entegrasyonun artmasının her iki tarafın da çıkarına olacağı önerisi getirilmiştir.

Öe yandan, Gümrük Birliği'nin tesisinden bu yana geçen süre zarfında ülkemizde ve dünya ticaretinde yaşanan ekonomik gelişmeler ve değişimler de Gümrük Birliği'nin mevcut halinin gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Bu çerçevede, taraflar arasında varılan mutabakat uyarınca Türkiye ve AB bir dizi teknik görüşme gerçekleştirmiş ve müzakerelerin çerçevesini belirleyen bir rapor üzerinde uzlaşa sağlanmıştır. Buna göre, güncelleme kapsamında Gümrük Birliği'ni tesis eden 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın daha iyi uygulanmasına ilişkin hususlar ile Gümrük Birliği'nin kapsamının hizmetler ve kamu alımları alanlarına da genişletilmesi ve tarım tavizlerinin karşılıklı geliştirilmesi hususları yer almaktadır⁷.

Dünya Bankası Raporunda yer alan tarımla ilgili özet değerlendirme

⁷ AB Başkanlığı. 2021. Accessed Dec. 10, 2021. <https://www.ab.gov.tr/files/pub/abms.pdf>

aşağıdaki şekildedir;

“Gümrük Birliği’nin tarım ve hizmetleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi her iki taraf için de önemli faydalar sağlayacaktır. Türkiye’nin GSYH’sinde tarım % 10’luk, hizmetler ise % 60’lık bir paya sahiptir, ancak bu sektörler gümrük birliğinin kapsamı dışında bırakılmıştır. Türkiye’nin ortalama tarımsal MFN (en fazla kayrılan ülke) tarifesi çok yüksektir (% 41,7). Tarımsal ticaret aynı zamanda tarife kotalarına ve fiyat düzenlemesine tabidir; bu durum hem AB hem de Türkiye’de yüksek derecede bir koruma yaratmıştır. İkili tarımsal ticaretin serbestleştirilmesi ve tarım için AB’nin ortak gümrük tarifesinin kabul edilmesi, Türkiye’nin bazı ürünlerdeki ithalat korumasında önemli bir azalma ve tarımsal istihdamda düşüş anlamına gelecektir. AB’deki Akdeniz ülkeleri Türk yağları ve domatesi ile daha fazla rekabet etmek durumunda kalırken, diğer üye ülkelerden Türkiye’ye hayvansal ürün ihracatı artacaktır. Bununla birlikte, Türkiye ile AB arasında tarımsal ürün hareketindeki artış, Türkiye’nin gıda güvenliği, veterinerlik ve bitki sağlığı konularındaki AB kurallarını ne kadar hızlı bir şekilde kabul edeceğine ve uygulayacağına kritik bir şekilde bağlı olacaktır.

Bazı tarımsal sektörlerde uyarılma ile ilgili endişeler bulunmasına rağmen, daha derin bir STA bağlamında tarımın karşılıklı olarak daha fazla açılması uygulanabilir bir seçenek olabilir. Bazı ürünler için her iki tarafta da hassasiyetler olabilir ve bunlar özellikle ithalatta büyük artış potansiyelinin bulunduğu durumlarda ticaret reformunu engelleyebilir. 69 Ürün bazında iki taraflı piyasa erişimini müzakere edilmesi bu hassasiyetlerin aşılmasına yardımcı olabilir. Örneğin, Türkiye AB’ye zeytinyağı ihracatını arttırmak, AB de Türkiye’ye hayvan ihracatını arttırmak ile ilgilenmektedir. Bununla birlikte, böyle bir pozitif liste yaklaşımı bir bütün olarak tarım sektörü için yavaş bir ticaret serbestleştirme getirecektir, dolayısıyla genel refah kazanımlarını sınırlayacaktır⁸.”

Avrupa Komisyonu (2016) tarafından yürütülen son etki değerlendirmesi çalışmasına göre, Gümrük Birliğinin güncellenmesi ile, AB’nin gerçek GSYİH’sının % 0,01 oranında artacağı, ekonomik refahın 5,4 milyar Avro artacağı ve Türkiye’ye AB ihracatının 27,1 milyar Avro artacağı tahmin edilmekte. Türkiye’nin reel GSYİH’nin % 1,44 oranında artacağı ve refahın 2,5 milyar Avro artacağı, AB’ye

⁸ Dünya Bankası. 2021. Accessed Dec. 10, 2021. “Türkiye-AB Gümrük Birliği Değerlendirmesi”. <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/turkey/tr-eu-customs-union-tr.pdf>

ihracatın ise, 5,0 milyar Avro büyüyeceği tahmin edilmektedir⁹.

3.2. OTP'deki Gelişmeler

1962'de başlatılan AB'nin ortak tarım politikası (OTP), tarım ve toplum arasında ve Avrupa ile çiftçileri arasında bir ortaklıktır. Amaç: Çiftçileri desteklemek ve istikrarlı bir uygun fiyatlı gıda tedariki sağlayarak tarımsal verimliliği artırmak; Avrupa Birliği çiftçilerinin makul bir yaşam sürmelerini sağlamak; İklim değişikliğiyle mücadele ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimine yardımcı olmak; AB genelinde kırsal alanları ve manzaraları korumak; Tarım, tarım-gıda endüstrileri ve ilgili sektörlerdeki işleri teşvik ederek kırsal ekonomiyi canlı tutmaktır.

OTP, tüm AB ülkeleri için ortak bir politikadır. AB bütçesinin kaynaklarından Avrupa düzeyinde yönetilir ve finanse edilir.

Uygulamada OTP, bazı özel hususlar geçerli olduğundan, çiftçilik diğer işletmelerin çoğundan farklıdır: Gıda üretiminin önemine rağmen çiftçilerin gelirleri, tarım dışı gelirlere göre yaklaşık %40 daha düşüktür; Tarım, diğer birçok sektörden daha fazla hava ve iklime bağlıdır; Tüketici talebi ile çiftçilerin arz edebilmesi arasında kaçınılmaz bir zaman farkı vardır; Çiftçiler, maliyet etkin olmakla birlikte, sürdürülebilir ve çevre dostu bir şekilde çalışmalı ve toprakları ve biyolojik çeşitliliği korumalıdır. Ticari belirsizlikler ve çiftçiliğin çevresel etkisi, kamu sektörünün çiftçiler için oynadığı önemli rolü haklı çikarmaktadır.

OTP'nı uygulayabilmek için şu önlemlere başvurulmaktadır: Doğrudan ödemeler yoluyla gelir desteği, gelir istikrarını sağlar ve çiftçilere çevre dostu çiftçilik ve kırsal alanın bakımı gibi normalde piyasalar tarafından ödenmeyen kamu hizmetlerinin sunulması için ödeme yapar; Sağlık korkusu nedeniyle ani bir talep düşüşü veya piyasadaki geçici arz fazlası nedeniyle fiyatların düşmesi gibi zorlu piyasa durumlarıyla başa çıkmak için piyasa önlemleri; Kırsal alanların karşılaştığı belirli ihtiyaç ve zorlukları ele almak için ulusal ve bölgesel programlarla kırsal kalkınma önlemleri¹⁰.

⁹ Aytüre, Selma. (2019). "Türkiye-Avrupa Birliği Tarım İlişkileri ve Geleceği." International Journal of Scientific and Technological Research 5, 4: 237-248. Doi: 10.7176/JSTR/5-4-25. s. 244

¹⁰ AB. 2021. Accessed Dec. 5, 2021. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_en

1 Aralık 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Anlaşması AB'nin iki kurucu antlaşması olan Avrupa Birliği Antlaşması ile Avrupa Topluluğunu Kuran Antlaşmanın tam ve kapsamlı bir şekilde yeniden şekillendirilmesidir. Lizbon Antlaşmasında tarım başlığı altında yapılan düzenlemeler birkaç temelde ele alınabilir. Bunlar:

- AB'nin kuruluşu sırasında önem taşıyan, artık yönlendirici özelliği kalmayan bazı uygulamalarla ilgili hükümlerin kaldırılması,
- Bazı ifadelerin kaldırılması veya değiştirilmesi,
- Tarım ve balıkçılığın aynı başlık altında ele alınması,
- Tarım başlığının altındaki maddelerin temel olarak kapsamlarında bir farklılaşmaya gitmeden mevcut maddelerin yeniden numaralandırılması,
- Karar alma mekanizmasında yetki devriyle ilgili bazı düzenlemeler yapılması temeline dayanmaktadır.

3üncü Maddede, Birliğin münhasıran yetkili olduğu alanlar sıralanmış, bunlar arasında sadece, "Ortak balıkçılık politikası altında denize ait biyolojik kaynakların korunması" yer almıştır.

4üncü Maddede ise, Birlik ve üye devletler arasında yetkinin paylaşıldığı alanlar sıralanmakta, bunlar arasında "tarım ve balıkçılık" yer almaktadır. Tarım konularında yetkinin Birlik ve üye devlet arasında paylaşılması bir ilktir. Bu Komisyonun geçmişteki öğretisi ve yasal katkıları ile taban tabana zıt düşmektedir. Tarım alanında kararların Konsey ve Avrupa Parlamentosu tarafından ortak alınması zaten çok zor alınan tarım politikası kararlarını daha da geniş bir platforma yayarak almaya çalışmak gibi bir uygulamaya dönüşmüştür¹¹.

2014-2020 reformları 2010 yılından sonra geniş bir kamuoyu katılımıyla hazırlanmış, 2013 yılında kabul edilmiştir. Değişiklikler "reform" başlığı altında sunulmakla birlikte ortaya çıkan sonucu 2003-2013 reformlarının devamı, pekiştirilmesi olarak değerlendirmek daha doğru olabilir. Daha önce Komisyon ve Tarım Bakanlarıyla sürdürülen karar alma sürecine ilk defa bu dönemde bütçe boyutuyla Avrupa Parlamentosu katılmış, Komisyonun tüm değişiklik önerilerine katılmış, ancak OTP bütçesini az da olsa düşürmüştür. Diğer önemli değişiklik, bir evvelki dönemde geçmişteki destek düzeyi esas alınarak yapılan doğrudan desteklerin

¹¹ Eraktan, Gülcan. (2012). "Tarım Politikası". Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği, 311-326. s. 319)

ülkeler arasında yarattığı hektar başına destek farkının, eşitsizliğin giderilmesi için başlatılan yeniden dağılım çabalarıdır. Çevre ve iklim değişikliği sorunları ikinci ayak, kırsal gelişme destekleriyle de güçlendirilmeye çalışılmıştır. OTP'deki radikal değişimin bir göstergesi de bütçeden yapılan harcamaların kompozisyonudur. 1992 yılında piyasa müdahaleleri bütçenin yüzde doksanı oluştururken, bu oran 2013 yılının sonunda yüzde beş düzeylerine çekilmiş, doğrudan ödemeler yüzde doksan dört düzeyine yükselmiştir. Başka bir yenilik de üretim sınırlandırmalarının kaldırılmasıdır¹².

Üye sayısı artan AB'nin tarımsal ve kırsal özellikler bakımından artan heterojen yapısı, OTP'nin uygulanmasını zorlaştırmış, üyeler arasındaki dağılımların adaletsiz olduğu yönündeki şikayetlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Üye ülkelere, OTP araçlarının uygulanması amacıyla yaratılan "esneklik" imkanının en temel gerekçelerinden biri yapı farklılıklarıdır. Reform sürecinin en önemli sonuçlarından biri olan sütunlararası esneklik imkanı, OTP'nin üye ülkelerin ihtiyacına göre şekillenebilmesine imkan tanıyabilmektedir. Ancak bu uygulamaya yönelik ülkelerarası farklılıkların, OTP'nin "ortak" özelliğine zarar getirip getirmeyeceği konusu da en çok tartışılan ve bundan sonra da tartışılması muhtemel olan konuların başında gelmektedir. OTP, Avrupa 2020 hedefleri doğrultusunda stratejik önemini devam ettirecektir. Bununla birlikte, AB'de tarım harcamalarının yarısından fazlasının AB Bütçesi'nden karşılanıyor olması, elbette AB'ye gerek çiftçilik, gerek gıda kalitesi, gerekse doğal kaynakların kullanımı gibi temel konularda söz hakkı ve kontrol yetkisi vermektedir. 2014-2020 yıllarını kapsayan yeni Mali Plan kapsamında AB Bütçesi'nin, istikrarlı ve güvenilir bir şekilde, ekonomik büyümeye, kültürel ve sosyal gelişmeye katkıda bulunması hedeflenmektedir¹³.

OTP'de hala devam eden bir reform süreci vardır. OTP'yi sadeleştirme çalışmaları devam etmektedir. Tarımsal desteklerin eşit dağılımı konusu hala sorun olmaya devam etmektedir. Ayrıca Brexit konusu da bütçe üzerinde baskı yaratmakta ve OTP harcamalarının azaltılmasını gerekli kılmaktadır. Bu gibi nedenlerle

¹² Akder, Halis. (2016). "Tarım Politikası." Avrupa Birliği, 469-490. Ankara: Seçkin. s. 485.

¹³ Olcay, Ceren, Aslan. (2016). "Avrupa 2020 Stratejisi Doğrultusunda Ortak Tarım Politikasının Değişim Trendleri ve Yönelimleri." Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 15-2, 97-124. Ankara: ATAUM. s. 120)

OTP'de reform kaçınılmaz görünmektedir. Bu durum Türkiye'nin uyum hazırlıklarını da yakından ilgilendirmektedir.

2 Aralık 2021'de ortak tarım politikası reformu (OTP) anlaşması resmen kabul edilmiştir. 2023'te başlaması beklenen yeni mevzuat, daha adil, daha yeşil ve daha performansa dayalı bir OTP'nin önünü açmaktadır. Avrupa çiftçileri için sürdürülebilir bir gelecek sağlamaya çalışacak, daha küçük çiftliklere daha hedefli destek sağlayacak ve AB ülkelerinin önlemleri yerel koşullara uyarlamaları için daha fazla esneklik sağlayacaktır. Tarım ve kırsal alanlar, Avrupa Yeşil Anlaşması'nın merkezinde yer almaktadır ve yeni OTP, Çiftlikten Çatala ve biyoçeşitlilik stratejilerinin hedeflerine ulaşmada kilit bir araç olacaktır. Politika, tarımda ve kırsal alanlarda sosyal, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik için ortak AB hedefleriyle bağlantılı dokuz spesifik hedefe odaklanmaktadır. Hedefler: çiftçilere adil bir gelir sağlamak; rekabet gücünü artırmak; besin zincirindeki gücü yeniden dengelemek; iklim değişikliği eylemi; çevre bakımı; manzaraları ve biyolojik çeşitliliği korumak; nesil yenilemeyi desteklemek; canlı kırsal alanlar; gıda ve sağlık kalitesini korumak ve daha adil bir OTP sağlamaktır¹⁴.

OTP ilk kez sosyal koşulluluğu içerecektir, yani OTP yararlanıcıları OTP fonlarını almak için Avrupa sosyal ve iş kanununun unsurlarına uymak zorunda kalacaklardır. Gelir desteğinin yeniden dağıtılması zorunlu olacaktır. Üye Devletler en az %10'u daha küçük çiftliklerin yararına olacak şekilde yeniden dağıtacak ve bunu nasıl yapmayı planladıklarını stratejik planlarında açıklayacaklardır. Genç çiftçilere (40 yaşına kadar çiftçiler) yönelik OTP gelir desteği için Üye Devletler bütçelerinin %3'ü oranında yeni bir zorunlu asgari seviyeye sahip olacaktır. Bu, genç çiftçiler için gelir desteği, yatırım veya başlangıç yardımını kapsayabilecektir.

Yeni OTP, iklim, çevre ve hayvan refahı için artan hırsla daha sürdürülebilir tarıma geçişi destekleyecektir. Bu, Yeşil Anlaşma ve Tarladan Çatala ve Biyoçeşitlilik stratejilerine uygun olarak Ulusal Stratejik Planlar aracılığıyla uygulamayı mümkün kılacaktır. Ayrıca, yeni çalışma şekliyle birleştiğinde daha verimli ve daha iyi hedeflenmiş bir çevre, iklim ve hayvan refahı performansı sağlayacak yeni araçları da dikkate alacaktır. Yeni OTP, AB çevre

¹⁴ AB. 2021. Accessed Dec. 7, 2021. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/new-cap-2023-27/key-policy-objectives-new-cap_en

ve iklim mevzuatını tamamen entegre edecektir. OTP Planları, Çiftlikten Çatala ve Biyoçeşitlilik Stratejilerinin hedeflerine katkıda bulunacak ve Avrupa Yeşil Anlaşması'ndan iklim ve çevre mevzuatındaki değişiklikleri dikkate alacak şekilde güncellenecektir. OTP yararlanıcılarının destek almak için uymaları gereken minimum gereksinimler artık daha iddialıdır. Örneğin, her çiftlikte ekilebilir arazinin en az %3'ü biyolojik çeşitliliğe ve üretken olmayan unsurlara ayrılacak ve %7'ye ulaşmak için eko-şemalar yoluyla destek alma olasılığı da bulunacaktır. Tüm sulak alanlar ve turbalıklar korunacaktır.

Üye Devletlerin Ekoşemalar sunması zorunlu olacaktır. Bu yeni gönüllü araç, çiftçileri iklim ve çevre dostu uygulamaları (organik tarım, agroekoloji, entegre haşere yönetimi, vb.) ve hayvan refahı iyileştirmelerini uyguladıkları için ödüllendirecektir. Üye Devletler, gelir destek bütçelerinin en az %25'ini eko-şemalara, toplam 48 milyar Euro'luk doğrudan ödemeler bütçesine tahsis etmelidir. Kırsal kalkınma fonlarının en az % 35'i çevre, iklim ve hayvan refahı uygulamalarını destekleyen tarım-çevre taahhütlerine tahsis edilecektir. OTP bütçesi, Birliğin genel iklim harcamalarına önemli ölçüde katkıda bulunmalıdır. Gerçekçi ve sağlam bir hesaplama sağlamak için 2025 yılına kadar Komisyon, mevcut yöntemlerin ötesine geçen yeni ve farklı bir yaklaşım önerecektir.

Yeni OTP, her Üye Devletin, OTP hedeflerinin yanı sıra Çiftlikten Çatala ve Biyoçeşitlilik Stratejilerinde açıklanan Yeşil Anlaşma hedeflerine nasıl ulaşılacağını açıklayan bir ulusal OTP stratejik planı hazırlayacağı yeni bir çalışma yöntemi sunmaktadır. Ek olarak, yeni OTP performans odaklanmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek için AB düzeyinde daha basit kurallar belirlenecek, Üye Devletler 2024'ten itibaren Komisyona yıllık bir gözden geçirme toplantısı ile tamamlanacak yıllık performans raporu sunacaklar, Komisyon, 2025 ve 2027'deki OTP stratejik planlarının performansını gözden geçirecek ve gerektiğinde Komisyon tarafından takip edilecektir. OTP'nin uygulanmasını izlemek ve OTP stratejik planlarının performansını değerlendirmek için bir dizi ortak gösterge belirlenecek ve çiftçilerin rekabetçi bir tarım-gıda sektöründeki konumu güçlendirilecektir.

Yeni OTP, AB çiftliklerinin bir yandan ticaretten kaynaklanan AB dışındaki fırsatlardan yararlanırken, diğer yandan piyasa

sinyallerine göre faaliyet göstermesiyle genel bir pazar yönelimini korumaktadır. Ayrıca, rekabet hukukundan belirli istisnalar da dahil olmak üzere, çiftçilerin güçlerini birleştirme olanaklarını genişleterek çiftçilerin gıda tedarik zincirindeki konumlarını güçlendirmektedir. Kriz zamanlarında piyasa önlemlerini finanse etmek için yıllık bütçesi en az 450 milyon € olan yeni bir tarım rezervi oluşturulacaktır¹⁵.

2021-2027 dönemi için OTP'ye 387 milyar avro kaynak ayrılmıştır. Bu kaynağın özellikle Yeşil Mutabakat hedefleri dikkate alınarak, organik tarım alanlarının, biyoçeşitliliğin artırılmasına, hayatlarını çiftçilikten kazananların desteklenmesine, tarımda inovasyonun artırılmasına harcanması planlanmaktadır. OTP'deki gelişmelerin yakından takip edilmesi ve benzer tedbirlerin Türkiye'de de uygulanması gerekmektedir.

3.3. Brexit

Birleşik Krallık (BK), 23 Haziran 2016 tarihinde yapılan referandum sonrasında AB'den ayrılma isteğini 29 Mart 2017 tarihinde kesinleştirmiş ve Brexit 31 Ocak 2020'de gerçekleşmiştir. AB ile BK arasında yeni dönemdeki ilişkileri şekillendirecek yeni bir Ticaret Anlaşması imzalanmasına yönelik müzakereler ise 24 Aralık 2020 tarihinde tamamlanmış, söz konusu Anlaşma, 1.1.2021 tarihinde geçici olarak uygulamaya konmuş, 1 Mayıs 2021 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bahse konu sürece paralel olarak ülkemizle BK arasında yürütülen müzakereler sonucunda Türkiye- Birleşik Krallık Serbest Ticaret Anlaşması 29.12.2020 tarihinde imzalanmıştır. Ticarete tercihli muamele bakımından 1.1.2021 tarihi itibarıyla uygulanmaya başlanan Anlaşma, 20 Nisan 2021 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti İle Büyük Britanya Ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Arasında Serbest Ticaret Anlaşması'nın Madde 2.7 tarım ürünlerine ayrılmıştır. Bu maddeye göre;

“Tarım ürünlerinde gümrük vergilerinin sıfırlanması

1. İşbu Anlaşma'da aksi belirtilmediği sürece, her bir Taraf, Ek 2-B uyarınca diğer Taraf'ın menşeli tarım ürünlerindeki gümrük

¹⁵ AB. 2021. Accessed Dec. 7, 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_2711

vergilerini indirecek veya sıfırlayacaktır.

2. Bu Madde'nin amacı doğrultusunda tarım ürünleri, Armonize Sistemin 1 ila 24'üncü Fasılları arasında yer alan malları ve ayrıca Ek 2-A'da listelenen ilave ürünleri ifade etmektedir."

Tarım ve işlenmiş tarım ürünlerinde AB'ne uygulanan vergiler geçerli olacaktır¹⁶.

3.4. İklim Değişikliği-Yeşil Mutabakat-Paris Anlaşması

AB'nin iklim değişikliği politikası, politika alanının temel yapı taşı olan Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) dışında, Avrupa 2020 Stratejisi, 2030 iklim ve enerji politikası, 2050 Yol Haritası, iklim diplomasisi ve küresel iklim değişikliği müzakere sürecine göre şekillenmektedir.

AB'nin orta ve uzun vadedeki iklim değişikliği stratejilerinin önemli bir parçası çevre koruma alanındaki Avrupa 2020 Stratejileri (emisyonlarda yüzde 20 azaltılması; enerji verimliliğini yüzde 20 artırılması ve yenilenebilir enerji oranının yüzde 20 artırılması) ile 2050 Enerji Yol Haritası kapsamında ilerletilmektedir. 2030 yılına ait iklim ve enerji paketi kapsamında emisyonlarda yüzde 40 azaltım ile yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının ve enerji verimliliği payının yüzde 27'ye çıkarılması hedefi belirlenmiştir. 2030 yılına yönelik paketi, AB'nin özellikle 2050 hedeflerine ulaşması açısından ara dönem strateji planı olarak sunulmaktadır.

AB ETS, AB'nin iklim değişikliği politikasının temel taşı olarak kabul edilmektedir. 2005 yılında dünyanın en büyük çok ülkeli ve çok sektörlü emisyon ticaret sistemi olarak kurulan AB ETS, küresel boyutta emisyonların azaltılmasını mümkün kılmak amacıyla planlanmıştır. Sistemin üçüncü uygulama dönemi olan 2013-2020 dönemi için, sistemin işleyişine ve özellikle karbon fiyatlarında istikrarlı bir seyrin yakalanmasına yardımcı olması planlanan yapısal reform (*Market Stability Reserve-MSR*) üzerinde AB kurumları arasında onay süreci tamamlanmıştır.

2019-2024 döneminde görev yapan von der Leyen Komisyonu'nun birinci önceliği olarak ortaya koyulan Yeşil Mutabakat, Avrupa'nın 2050 yılında dünyanın ilk iklim nötr kıtasına dönüşmesini amaçlamaktadır. AB'nin doğal bitki örtüsünü ve biyoçeşitliliğini

¹⁶ Ticaret Bakanlığı. 2021. Accessed Dec. 2, 2021.

koruması, sürdürülebilir gıda için “çataldan sofraya” stratejisi, yeni döngüsel ekonomi stratejisi Yeşil Mutabakat’ın temel unsurlarını oluşturmaktadır.

Kyoto Protokolü, küresel emisyonların azaltılmasına yönelik, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) dışında, uluslararası bir metin olup, 2020 yılında sona ermiştir. Kyoto Protokolü’nün yerine geçecek Paris Anlaşması, 30 Kasım-11 Aralık 2015 tarihinde Paris’te gerçekleştirilen BMİDÇS’nin 21’nci Taraflar Konferansı’nda (COP 21) 195 ülke tarafından onaylanmıştır.

Anlaşma ile öncelikle küresel ısınmanın 2100 yılına kadar 2 C derece ile ve hatta 1,5 C derece ile sınırlandırılması onaylanmıştır. “Ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar” ifadesi anlaşma kapsamında yer almakta ancak BMİDÇS’nin EK-I ve EK-II gibi ülke sınıflandırılması kaldırılmıştır. 2020 yılından itibaren geçerliliğini yitirecek bir diğer konu da Kyoto Protokolü’nün esneklik mekanizmaları olmuştur.

Kyoto Protokolü’nün sadece emisyon azaltım hedefine yönelik mesajı dışına çıkan anlaşma kapsamına, “sürdürülebilir kalkınma”, “insan hakları”, iklim değişikliğinden etkilenme sonuçlarından biri olan kitlesel “göç”ler ve ekonomik alanda “karbonsuzlaşma” gibi ifadeler eklenmiştir. Paris Anlaşması çerçevesinde “yerel yönetimler” ve “özel sektör”ün iklim değişikliğindeki rolü önemle vurgulanmaktadır.

AB tarafından sunulan emisyon azaltım hedefi 2030 yılı için 1990 yılı baz alınarak yüzde 40’tır. Türkiye ise 30 Eylül 2015 tarihinde BM’ye sunduğu ulusal katkısını yüzde 21 olarak açıklamıştır. Türkiye’nin anlaşma kapsamındaki talebi, özel konumu üzerine şekillenmektedir. Bilindiği gibi, Türkiye sanayileşmiş veya gelişmiş ülkelerin yer aldığı Sözleşmenin EK-I listesinde yer almaktadır. Buna karşın Türkiye, Kyoto Protokolü’nün esneklik mekanizmalarından yararlanamamakta olup, kendisinin müzakere sürecinde “gelişmekte olan” bir ülke olarak tanımlanmasını ve finans ve teknoloji transferi gibi yardımlardan yararlanmayı talep etmektedir. Türkiye 21 Nisan 2016 tarihinde Paris Anlaşması’nı imzalamış ancak 2020 yılında onaylamıştır¹⁷.

İklim değişikliğinin hem AB’yi, hem de Türkiye’yi etkileyeceği,

¹⁷ İKV. 2021. Accessed Dec. 5, 2021. https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=31&id=227

tarımın bu etkilenmeden en fazla nasibini alacak sektör olacağı anlaşılmaktadır.

3.5. Batı Balkanlar

AB Komisyonu, 2018’de altı Balkan ülkesine üyelik perspektifi veren strateji planını açıklamış, bölgenin Avrupa geleceği için önemi vurgulanmıştır. Ancak söz konusu ülkelere bugüne kadar somut şekilde tam üyelik perspektifi sunulmamıştır. Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin, uzun süren müzakereler sonrası altı Batı Balkan ülkesi; Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Karadağ, Kuzey Makedonya ve Sırbistan ile başlatılan tam üyelik sürecine bağlı kalınması konusunda uzlaştığı bildirilmiştir. Komisyon Başkanı Ursula von der Leyen’in kısa süre önce bölgeye yaptığı ziyaret ve 6 Ekim 2021 tarihinde Slovenya’nın Brdo pri Kranju kentinde düzenlenen AB-Batı Balkanlar Zirvesi, Batı Balkanlar’ın geleceğinin Avrupa Birliği’nde yatmakta olduğuna dair önemli birer işaret olmuştur¹⁸.

Altı Batı Balkan ortağının tamamı, AB kuralları ve standartları üzerine inşa edilen bir Ortak Bölgesel Pazar kurmayı taahhüt etmiştir ve bu girişimin sağlayacağı fırsatları bölge vatandaşlarına ve işletmelerine sunmak ve Ekonomi ve Yatırım Planı kapsamındaki yatırımların faydalarını azami düzeye çıkarmak için karşılaşılan zorlukların üstesinden gelmeye odaklanması gerektiği belirtilmiştir (AB Komisyonu Türkiye Temsilciliği 2021). Balkanlardaki bu gelişmeler Türkiye’yi de yakından ilgilendirmektedir. Çünkü Türkiye’nin bu ülkelerle tarihi ve coğrafi bağları vardır, ayrıca bu ülkelerin ticaretinde Türkiye’nin önemli bir payı bulunmaktadır.

Sonuç

Türkiye ile AB’nin ilişkileri diğer ülkelerle olan ilişkilerden farklılık arz etmektedir. Bu ilişki içinde tarım ilişkilerinin de kendine özgü bir özelliği bulunmaktadır ve diğer ülkelerle olan ilişkilerden oldukça farklıdır.

Türkiye-AB tarım ilişkilerinin başlangıcı, Türkiye-AB İlişkilerini kuran Ankara Anlaşmasına dayanmaktadır. Ankara Anlaşması’nda,

¹⁸ AB Komisyonu Türkiye Temsilciliği. 2021. Accessed Dec. 3, 2021. <https://www.avrupa.info.tr/tr/pr/2021-genisleme-paketi-avrupa-birligi-komisyonu-bati-balkanlar-ve-turkiyeye-iliskin>

Türk ekonomisinin kalkınmasına yardımcı olmak üzere Topluluğun belli bir süre Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunacağı, Ortaklık Anlaşmasının amaçlarına ulaşabilmek için taraflar arasında bir gümrük birliğinin kurulacağı belirtilmekte ve bu hususla ilgili olarak üç aşamalı bir süreç öngörülmüştür.

1/95 Sayılı OKK'nın 17-21inci Maddelerine göre, sadece işlenmiş tarım ürünlerinin gümrük birliği çerçevesinde serbest dolaşıma tabi olacağı belirtilmiştir. Katma Protokol'ün 35inci Maddesinde yer alan ve 1/95 Sayılı OKK ile teyit edilen, Topluluk ve Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretinde birbirlerine tercihli rejim öngörecekları ve bunu aşamalı olarak ve karşılıklı avantajlar yaratacak şekilde geliştirecekları hükmüne dayanarak Topluluk Türkiye'den taviz talep etmiştir. 1/98 Sayılı OKK ile tarafların tarım alanında birbirlerine tanıdıkları tavizler genişletilmiş ve bazı ürünlere yeni düzenlemeler getirilmiştir.

AB ve Türkiye arasındaki tarım ürünleri ticaretinin daha uzun bir süre tercihli ticaret rejimiyle artarak süreceğı anlaşılmaktadır. Belirgin eğilimleri değiştirebilecek bir işaretin olmadığı anlaşılmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'nün ikinci anlaşması, Doha Turları ise henüz sonuçlanmamıştır. Amerika ve Avrupa'daki kriz sürdüğü sürece sonuçlanması da beklenemez. Eğer sonuçlarsa bu, AB Türkiye tarım politikası ilişkilerini de etkileyecek ve en azından tercihlerin yeniden düzenlenmesini gerektirecektir.

Türkiye'nin adaylık statüsü sürdüğü, ortak kırsal politika IPARD desteğı ile, mütevazı adımlarla ilerleyecektir. Tarım politikası için bu kadar net bir şey söylemek ise mümkün görünmemektedir. Müzakerelerde tarım faslının açılması Kıbrıs şartına bağlandığı için zor görünmektedir ve tam üyelik için de artık tahmin yapmanın gerçekçi olmadığı bir dönem yaşanmaktadır.

Türkiye-AB ilişkileri zor bir dönemden geçmektedir. Tarım da bundan nasibini almaktadır. AB'nde yükselen sağcı ve ırkçı akımlar Türkiye ile ilişkileri zorlaştırmaktadır. AB'nin kendisi de zor günler geçirmektedir. Brexit dolayısıyla uğranılacak kayıpların telafisi bir zorluk alanı iken, bunun diğer üyelere örnek olması ihtimali Birliğin geleceğini tehlikeye sokmaktadır. Birlik bir yandan geleceğini sorgulayarak kendine yeni bir yol çizmeye çalışırken, bir yandan da oluşacak bütçe kayıpları ile baş edebilmek için bazı alanlarda reform ve desteklerde kesinti yapmayı düşünmektedir.

Bu durumda da eskiden beri tüketiciler tarafından çok eleştirilen OTP hedefte bulunmaktadır. Covit-19 krizi de bu zorluklara bir yenisini eklemiştir.

Halihazırda Gümrük Birliğinin güncellenmesi ve tarımın dahil edilmesi kısmi rahatlama sağlayabilecektir. Aksi taktirde Türkiye'nin önemli bir pazar ve imkan kaybına uğraması mümkündür. İngiltere ile yapılan anlaşma kısmen kayıpları telafi edebilecektir. Batı Balkan Ülkelerinin kendi aralarında oluşturacakları Pazar yakından takip edilmeli, bu ülkelerle olan tarım ürünleri ticareti artırılmaya çalışılmalıdır.

İklim değişikliğinin sebep olabileceği tarımsal üretim kayıpları dikkate alınarak gerekli tedbirler acilen alınmalı, yeterince üretim artışı sağlanarak, bu dönemden karlı çıkabilmek için AB'ye yapılan tarımsal ihracat artırılmalıdır. Kullanılmayan araziler tarıma kazandırılmalı, sulama imkanları artırılmalı, organik tarım ve iyi tarım uygulamaları artırılmalı, ata tohumu üretimi ile bu tohumlardan elde edilen tarımsal üretim miktarı artırılmalı, kuraklığa dayanıklı türlerin üretimi yaygınlaştırılmalı, alternatif enerji kaynaklarının da devreye alınması ile sürdürülebilir ve AB'nin talebine uygun üretim artışı sağlanmalı ve böylece krizin avantaja çevrilmesi potansiyeli değerlendirilmelidir. Türkiye her zaman krizlerden zararsız veya az zararlı kurtulmayı başarmıştır. Bu dönemi de gerekli tedbirleri alarak atlatabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- TKB. (2000). "Avrupa Birliği'ne Giden Yolda Türk Tarımı." Ankara.
- Eraktan, Gülcan. (2012). "Tarım Politikası". *Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği*, 311-326.
- Akder, Halis. (2016). "Tarım Politikası." *Avrupa Birliği*, 469-490. Ankara: Seçkin.
- Olca, Ceren, Aslan. (2016). "Avrupa 2020 Stratejisi Doğrultusunda Ortak Tarım Politikasının Değişim Trendleri ve Yönelimleri." *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 15-2, 97-124. Ankara: ATAUM.
- Aytüre, Selma. (2019). "Türkiye-Avrupa Birliği Tarım İlişkileri ve Geleceği." *International Journal of Scientific and Technological Research* 5, 4: 237-248. Doi: 10.7176/JSTR/5-4-25.

Atılğan, Şahika. (2009). "1/98 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı." *Türkiye-Avrupa Birliği Tarım İlişkilerinde Dönüm Noktaları*, 95-106. Ankara: TKB Yayınları.

AB Başkanlığı. 2021. Accessed Dec. 10, 2021. <https://www.ab.gov.tr/files/pub/abms.pdf>

AB Başkanlığı. 2021. Accessed Dec. 10, 2021. https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html

Dünya Bankası. 2021. Accessed Dec. 10, 2021. "Türkiye-AB Gümrük Birliği Değerlendirmesi". <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/turkey/tr-eu-customs-union-tr.pdf>

AB. 2021. Accessed Dec. 5, 2021. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_en

AB. 2021. Accessed Dec. 7, 2021. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/new-cap-2023-27/key-policy-objectives-new-cap_en

AB. 2021. Accessed Dec. 7, 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_2711

Ticaret Bakanlığı. 2021. Accessed Dec. 2, 2021.

<https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/brexit-ve-birlesik-krallik-sta>

İKV. 2021. Accessed Dec. 5, 2021. https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=31&id=227

AB. 2021. Accessed Dec. 1, 2021. <https://www.dw.com/tr/abnin-bat%C4%B1-balkanlardaki-t%C3%BCrkiye-endi%C5%9Fesi/a-59413156>

AB Komisyonu Türkiye Temsilciliği. 2021. Accessed Dec. 3, 2021. <https://www.avrupa.info.tr/tr/pr/2021-genisleme-paketi-avrupa-birligi-komisyonu-bati-balkanlar-ve-turkiyeye-iliskin>